

Michael K. Silber *A héberек szövetsége (1863-1875):*

egy ultra-ortodox protocionista utópia magyarországi gyökerei Palesztinában

Ákivá Jozsef Schlesinger (1857-1922), a fiatal magyar rabbi, aki 1875-ban egyesítette a barcias ultra-ortodox szellemet a zsidó nacionalizmussal, Jeruzsálemben kiadott egy rendkívül érdekes könyvecskét, afféle pamfletet, amely előként vázolta fel a későbbi cionista utópiák jellemző vonásait. Nem az aktív messianizmusból merített ihletet, amelyből más vallásos „cionista elődök” táplálkoztak, hanem a magyarországi ortodox társadalom és kultúra éles kritikájából. A messianizmus és a Szentföld csak később lépett fel mint gyógyír a diaszpóra ortodox társadalmainak bajaira. Elképzelései Palesztinában előrevetítették egy életre keltett, autentikus zsidó társadalom utópista modelljét, és a zsidó állam tervezetét.

1875. február 1-jén este, miután véget ért az egész napos ünnepség, amelyet Sir Moses Montefiore annak az eseménynek tizenegy éves évfordulója tiszteletére rendezett, hogy az ottani zsidók érdekében sikeresen közbenjárt a marokkói udvarnál, tágas ramesgate-i rezidenciáján vacsorára látta vendégül néhány barátját.¹ Még a nap folyamán bizalmasa és segítőtársa, dr. Louis Loewe (1809-1888) megtartotta prédikációját: „Mikor visszahozta az Úr Sionnak foglyait, olyanok voltunk, mint az álmodók”, és a beszélgetés tárgya hamarosan a tiszteletre méltó emberbarát legutóbbi vállalkozására terelődött, arra a nyilvánosan közzétett publikációra, amelyet Montefiore előző nyáron (1874. július 29-én) bocsátott ki, és amelyben javaslatokat vár a szentföldi zsidók kiélezett gazdasági helyzetének enyhítésével kapcsolatban. A körirat jelentős visszhangot váltott ki, nem sokkal a közzététele után, már augusztusban és szeptemberben áradni kezdtek Palesztinából a levelek. Ezek közül huszonhetet lefordítottak héberről angolra, méghozzá a Brit Zsidóság Képviselőinek Londoni Bizottsága jóváhagyásával, és pamflet formájá-

ban (továbbiakban *Translations*) még 1874 vége előtt megjelentették.² Egy izgatott vendég a ramesgate-i vacsorán lelkesen felkiáltott: „Ebből a szultán fennhatósága és a többi állam égisze alatt létrejöhet egy kis állam, Izrael!”³

Mi válthatta ki ezt a váratlan megjegyzést? A névtelen válaszolók közül sokan – a nevet a fordítás során elhagyták – arra biztatták Sir Mosest, hogy támogassa zsidó földműves települések létrejöttét a Szentföldön, politikai természetű javaslatokat azonban még véletlenül sem tartalmaztak a levelek. Már maga az a tény is, hogy a levelezés kizárólag fordításban volt elérhető, kellő óvatosságra kellett, hogy intsen. Amikor Jiszráél Bartal az eredeti dokumentumokat összevetette más, Montefiore köreiből származó fordításokkal, a tendenciózus szerkesztés és fordítás folyamányaként jelentős torzításokra derült fény.⁴ Miközben a Montefiorénak 1874-ben küldött huszonhét eredeti levél még nem került elő, legalább egy esetben lehetőség nyílt a héber szöveg és az angol fordítás közötti összehasonlításra, mert az egyik válaszolónál megmaradt, és utóbb napvilágra került egy példány. A levél, amelyet az alábbiakban részletes elemzésnek vetünk alá (és amelyet a Függelékben eredetiben közlünk), rávilágít, hogy a közzétett fordítás általában véve jó minőségű, ugyanakkor egyértelmű, hogy a héber szöveget komoly szerkesztésnek vetették alá. Mi több, egy jelentős – politikai és nacionalista természetű – részt egyszerűen töröltek, méghozzá azt, amelyik a Palesztinában megalapítandó zsidó állam javaslatát tartalmazta éppen azzal a lelkes megjegyzéssel összhangban, amely ott és akkor Ramesgateben elhangzott.

A javaslatot Ákivá Jozsef Schlesinger (1837-1922), a fiatal magyar rabbi vetette papírra, aki addigra nemzetközi hírnévre tett szert, mint a *Lév há-ivri* (A héber szíve) nagysikerű könyv szerzője, amely két részletben jelent meg 1864-ben és 1868-ban. Ezt a művet tekinthetjük a modern idők ultra-ortodoxiája nyitányának.⁵ Ákivá Jozsef Schlesinger 1870-ben jutott ki családjával Jeruzsálembé, és megérkezése után három évvel ez a reakciós lázító már közreadta nyolcvan oldalas pamfletjét, a *Széfér Hevrá Máhziré Átára le-Josná im Kollél Ivrimet* (továbbiakban rövidített formájában *Széfér há-Má'ále*), melyben két névadó társaság létrehozatalára tett javaslatot: egyik a *Társaság a „Korona” Visszaszerzéséről*, a másik egy elitebb jámbor rend, a Kollél Ivrim, amelyet a későbbiekben ő maga fordított *A héberék szövetségének*.⁶

A *Széfér há-Má'ále* híres alapműve a *jisuv* és cionizmus történetírásának, mivel ebben a műben vetítette előre a *Cion szerelmesei* mozgalmat, és vázolta fel a későbbi cionista utópiákat.⁷ Pamfletjében javasolja többek között, hogy a zsidók keressenek menedéket és vándoroljanak ki Cionba, hozzanak létre demokratikus törvényhozó testületet, alapítsanak zsidó földműves közösségeket, szervezzenek fegyveres, lovas zsidó csendőrséget és nemzetőr egységeket, amelyeket hangzatosan *Somriélnek* és *Lobmiélnek* (Isten Őrzői és Harcosai) nevezett el; javasolta továbbá, hogy legyen saját zászlójuk és nemzeti viseletük, és hogy beszélt nyelvük a héber legyen, férfiaknak és nőknek egyaránt.⁸ Még a részvénytársaság kötvényei, amelyek a világ más tőzsdéivel is kereskednek, „még azok is héber nyelven kereshetnek, és ne idegen fontban számoljanak, mert az én népemnek nincs miért szégyenkeznie! Istennek hála, mi sem vagyunk alacsonyabb rendűek a román vagy a magyar népnél stb., és amiként ők nagy gonddal őrkdnek a nyelvük és a földjük fölött, nekünk is ugyanez a kötelességünk! Amiként a svábok (magyarországi német telepések), akik torzítva és megcsonkítva használják a német nyelvet, mégsem szégyellik az anyanyelvüket, azonképpen a zsidóknak sincs mit röstelkedniük a maguk nyelve miatt” – ez egyértelmű utalás a megvetett zsargonra, a jiddisre.⁹ A. R. Malachi a tapasztalt történész, a *Régi Jisuv* beható ismer-

rője nem állt egyedül véleményével, amikor kifejtette, hogy a szerző „cionista volt már a cionizmus létrejötte előtt, víziójával megelőzte a cionizmus atyjait Szmolenzkintól Herzlig és Áhád há-Ámig... Ebben a könyvben már benne van minden, amit a *bona fide* cionisták majd csak a jövőben fognak kitálatni.”¹⁰ Schlesinger azonban nem érte be pusztán a spekulációval, hanem egyszermind aktív részese is volt a dolgoknak, aki megpróbálta a gyakorlatba átvinni a maga elméletét. Az 1870-es években fáradhatatlanul kivette részét a települések létrehozásában, és ennek meg is lett az eredménye, amikor Palesztinában, 1878-ban az ő részvételével megalakult Petáh Tikvá, az első zsidó agrárkolónia.¹¹

Schlesinger pamfletje azonban nem egyszerű cionista modell, hanem ugyanakkor – mint azt nemrégiben egy éles szemű megfigyelő megjegyezte – „felforgató ultra-ortodox utópia”.¹² És pontosan ez az a jellegzetes Janus-arcú kapcsolatrendszer az ultra-ortodoxia létrejötte és a zsidó nacionalizmus magyarországi keletkezése között, pontosan ez az, amivel én már korábban is foglalkoztam, és amit az itt következőkben kifejteni igyekszem azáltal, hogy rávilágítok az ultra-ortodox/protocionista utópia látszólagos ellentmondására.¹³ Napjainkban, amikor az izraeli ultra-ortodoxokat gazdasági élősködőknek és szolgálatmegtagadóknak tartják, a fegyvertartó földműves telepes disszonáns képzetet kelt.¹⁴ A *harédi* (ultra-ortodox) szektor vezető testületének szóvivői többször hangsúlyozták, hogy ők kizárólag a tanulmányoknak szentelik magukat, s a védelem és megélhetés világi feladatainak teljesítését a lakosság többi részére hagyják. Mi több, napjainkban majdhogynem teljességgel magától értetődő, hogy az ultra-ortodoxia lényegénél fogva anti-cionista, vagy ahogy egy szociológus megfogalmazta: kizárólag „tudósok alkotta közösség”.¹⁵

Schlesinger persze nem volt egyedül az ortodox gondolkodók között, akik másképpen képzeltek el a Szentföld zsidó társadalmát. Korábban Jehudá Alkalai és Zvi Hirsch Kalischer rabbi, a „cionizmus két korábbi előhírnöke” is hangoztatta a kivándorlás és a palesztinai földműves közösségek létrehozásának szükségességét. Csakhogy Schlesinger utópiájának eredete merőben különbö-

zött Alkalai és Kalischer misztikus, ugyanakkor evilági, aktív messianizmusától.¹⁶ Őt eredetileg az ortodox társadalom és a magyarországi kultúra éles bírálata ihlette meg, amely egy évtizeddel korábban, az 1860-as években vette kezdetét; meg az, hogy a zsidóság problémái kezelésének módszere nem foglalta magában a messianizmust, vagy a Szentföldet. Habár a későbbiekben ő maga is beépítette világnézetébe ezeket az elemeket, ez a „palesztinalizáció” fokozatosan jött létre, nem „méretre készült”, hanem évek hosszú során szőtték egybe különböző, össze nem egyeztethető, kevert szálabból.

Mivel 1873-as utópiáját gyakran ismertették, és újabban Ráhel Elboim-Dror¹⁷ is behatóan vizsgálta értő tanulmányában, jelen cikk célja nem a traktátus mélyreható elemzése, inkább Schlesinger nézeteinek fejlődését kívánja görcső alá venni azáltal, hogy összeveti a *Széfér há-Má’álet* több más, kulcsfontosságú szöveggel, amelyek megelőzték, illetve követték a megjelenését. Ezek közül is kettővel szeretnék alaposabban foglalkozni, amelyek a történészek számára eddig nem voltak hozzáférhetőek: Schlesinger 1874-ben Montefiorehoz írt levelével, amely egy korábban nem evidens, új, politikai dimenzióra hívja fel a figyelmet, valamint egyik első publikációjával, amely még név nélkül jelent meg jiddis-német (héber betűkkel írt német) nyelven – ez a bizonyos pamflet 1863-ban keletkezett, és Schlesinger azt állította róla a *Széfér há-Má’ále* bevezetőjében, hogy a röpirat már magában foglalta az utópisztikus társadalom körvonalait. Az az irat is a *Hevrá Máhziré Átára le-Josná* címet viseli.

1863-ban, tehát ugyanabban az esztendőben, amely tanúja volt a *Héberék szövetsége* létrejöttének, egy olyan esemény ment végbe, amely kézenfekvő alapjául szolgálhat a magyar helyzetnek, amelyből az ultra-ortodoxia és Schlesinger utópiája megszületett. Ehhez megint csak köze van Sir Moses Montefiorenek, és a palesztinai zsidó állam létrehozása problematikájának. Ez volt talán az első és egyetlen alkalom az életében, amikor nyíltan hangot adott a kérdésben vallott nézeteinek.¹⁸

A rövid találkozásra 1863 májusában került sor, amikor Montefiore Isztambulból hazaúton átutazott a magyar fővároson. Két-

napos itt tartózkodása alatt Pest teljes zsidó lakossága a legnagyobb tisztelettel adózott a vendégnek. A számos delegáció között megjelent a *Magyar Izraelita Kézmű- és Földművelési Egyesület*, az 1842-ben alapított, a termelékenység fokozását céljával kitűző társaság.¹⁹ Montefiore, aki régóta pártfogolta a zsidó termelékenység növelését a diaszpórában és Palesztinában, igencsak meghatódott az egylet alapítója, Kern Jakab beszédén.²⁰ Az egylet igyekezett kedvező feltételeket biztosítani a zsidó kézműveseknek, akikre gyakorta rossz szemmel néztek az ellenséges érzületű városi céhek, amelyek a konkurenciát látták bennük. Az 1850-es évek törvényhozó hatalma megszüntette a zsidó tanoncokra és iparos legényekre nézve sérelmes követelményeket, s ezáltal megteremtette a lehetőséget, hogy zsidó mesteremberek is részt vegyenek a számukra eladdig elérhetetlen és ellenséges szektorban. A földművelés szabályozása több megszorítást tartalmazott. A zsidók hagyományosan nem rendelkeztek földtulajdonnal, bár II. József uralkodása alatt (1780-1790) a zsidók bérbe vehettek, és rövid ideig birtokolhattak is földtulajdont. Az ezt követő fél évszázad során a zsidóságot újból eltiltották a földtulajdontól, bár volt rá precedens, hogy néhányuknak mégis sikerült megkerülnie a törvényt, és megművelnie kisebb földterületeket, apróbb szőlőket. Ráadásul adósság törlesztése fejében a zsidók elfogadhattak földbirtokokat. Az 1848-1849-es forradalom után a zsidók két vagy három évig ismét egyenlő jogokat élvezhettek, amit azonban megint az újból bevezetett korlátozások követték. A zsidók már ezt a rövid intermezzót is kihasználták arra, hogy nagy mennyiségű földtulajdont vásároljanak és adjanak el, közvetlenül a jobbágyság eltörlését, s a jobbágyok földtulajdonossá és haszonbérlové válását követően.

Az 1860-as év volt a vízváltásztó. Magyarországon a törvény végre hatályon kívül helyezte a földbirtoklásra vonatkozó minden korlátozó intézkedést, s ekkor a zsidóság az ország minden szegletében nagy számban fordult a földművelés felé. Hatalmas birtokokat vettek haszonbérletbe – már a század elejétől fogva sok nemesi származású földbirtokos zsidó felügyelőket és gazdaságirányítókat alkalmazott a birtokán – miközben kisebb parcellákat már maguk a zsidók kezdtek megművelni. (Statisztikai adatok

csak a századfordulótól állnak rendelkezésre: 1910-ben a teljes magyar zsidóság 7%-a foglalkozott földműveléssel, akiknek 23,1%-a több mint 50 hektár földbirtokkal vagy földbérleménnyel rendelkezett.)²¹ Mint azt egy zsidó megfigyelő az 1850-es évek végén megjegyezte: „Kevés olyan ország van, és Európában minden bizonytalansággal, ahol nemzetgazdasági valamint fiskális szempontból is oly nagy jelentősége van a földbirtoklásnak, mint Magyarországon.”²² A földművelés új gazdasági lehetőségeket teremtett, és létrehozta a jellegzetes termelőszférában dolgozó társadalmat, amelyben a földművelés komoly erkölcsi előrelépést jelentett. De a röghöz kötöttség ugyanakkor egy másik megváltó célt is szolgált. Miközben a zsidó földművelő alkalmazkodott a magyar parasztság életviteléhez és napi rutinjához, felvette a kultúráját és a nyelvét, s ezáltal a földművelés tovább segítette a zsidóság integrációját a magyar nemzet életébe.²³

Montefiore többek között fogadott egy küldöttséget, amelyet éppen ilyen asszimilációs törekvések jellemeztek. A vezető zsidó értelmiségiekből álló „Izraelita Magyar Egylet” felvázolta előtte mindazon előnyöket, amelyeket a magyar nyelv és a magyar nacionalizmus szellemének terjesztése a zsidóság számára biztosított.²⁴ Magyarország épp akkoriban jutott túl az 1848-1849-es függetlenségi háború elvesztését követő egy évtizedes osztrák elnyomatáson, és az országot, a benne élő hét nagyobb nemzetiséggel együtt ismét szárnyára vette a szenvedélyes nacionalizmus, valamint a lázas politikai aktivitás. 1860 és 1867 között, amikor az osztrák-magyar kiegyezés mélyreható változást idézett elő, és létrehozta a kettős monarchiát, nagymértékben kérdéses lett bizonyos nemzetiségek politikai sorsa, többek között a magyaroké is. Mindegyik nacionalista mozgalom az autonómia bizonyos fokának elérésére törekedett, némelyek egyenesen a teljes függetlenség kivívását tűzték ki céljukul. Még a magyar cigányságnak is a nemzeti autonómia volt a célja.²⁵ Ezen a feszült politikai küzdőtéren az „Izraelita Magyar Egylet” alakította a fiatal zsidó értelmiség asszimilálását, lelkesen tette magáévá a magyar nyelvet, és szívvvel-lélekkel azonosult a magyar nemzettel. Bár már az előző nemzedékben is történtek szerény próbálkozások az elmagyarosodás irányában: a zsidók között a ma-

gyar nyelv terjesztésére megalakult pesti társaság (1844-1849) tevékenysége következtében, de a széles körű siker csak 1860-tól érezhető, amikor Magyarország valamelyest visszanyerte önrendelkezését, és az „Izraelita Magyar Egylet” kedvezőbb körülmények között éledhetett újjá.²⁶

A sors iróniája, hogy az úgynevezett „neo-abszolútizmus” idején a mélyen megvetett osztrákok által elsőként bevezetett tankötelezettség lett az idegen nyelvi kultúrához való alkalmazkodás fő eszköze. Ennek következtében egy nemzedék leforgása alatt a magyarországi zsidóság, de legalábbis tankötelezettség alá eső részének nyelvhasználata három fázisban ment át átalakult átáson: az elsőben és a harmadikban az állami beavatkozás és ellenőrzés játszott döntő szerepet. Az első fázisban, az 1850-es években a német volt az oktatási nyelv a zsidó iskolákban, ami komoly eltérés volt a Magyarországon északkeleti régiójában addig használatos jiddis nyelvhez képest, itt ugyanis az oktatási reformok egyszerűen nem honosodtak meg. A harmadik fázisban, az 1867-es dualista kiegyezés után a fél-független magyar állam nyomában a magyart tette meg a zsidó iskolákban használatos kötelező nyelvvé. Az 1880-as általános népszámlálás során derült fény első ízben az oktatási rendszer erőteljes elmagyarosításának eredményére: a magyar zsidóság 58%-a ekkor a magyart jelölte meg anyanyelvének, míg mindössze 35%-a vallotta magát német anyanyelvének. 1910-re ezek az adatok már 77%-on illetve 22%-on álltak.

A neo-abszolútista évtized és a dualista korszak erőteljes politikájával ellentétben, az 1860-1867 közötti évek bizonytalan átmeneti szakaszt képviseltek, amelyet az erős állami beavatkozás és határozott nyelvi irányítás hiánya jellemezett. Ebben a tétova időszakban a magyar zsidóság politikai és kulturális lojalitása erősen megkérdőjelezhető. Bár a magyar nyelv napról napra szélesebb körben terjedt az ifjúság soraiban, az elmagyarosodás képviselői – ügyük előmozdítása érdekében – továbbra is szükségét érezték a társadalom fokozottan harcos aktivitásának. Az „Izraelita Magyar Egylet” hihetetlenül bátran kiállt a hagyományosan gyökeret vert német nyelv ellen a zsidó közösségben. Amikor Pest rabbija, dr. Wolf Meisel fellépett a pódiumra, hogy Széchenyi István (1791-

1860) gróf, „a legnagyobb magyar” halála alkalmából elmondja német nyelvű búcsúbeszédét, az úgynevezett „magyar fanatikuskok”, akik az alkalomból kizárólag magyar nyelvű beszédet voltak hajlandóak tolerálni, a *Szózatot* kezdték énekelni, miközben a nőknek fenntartott galériáról százával szórták le röpcéduláikat. A rabbi, az iránti félelmében, hogy menten kitör a forradalom, elmenekült a pódiumról.²⁷

Egy biztos: magyar szó ritkán hangzott el a zsinagógában, még azokban a közösségekben is, amelyekben az elmúlt két évtized során létjogosultságot nyertek a vallási reformok. Pest csupán 1866-ban nevezett ki egy második rabbit, aki magyar nyelven tartotta az istentiszteletet, ráadásul az összes közösség közül elsőként. 1861-ben jelent meg az első magyar nyelvű zsidó hetilap, amely olvasóit arra ösztökélte, hogy tegyék magukévá a magyar nemzet ügyét és „legyünk mihamarább magyar izraeliták: ruházat, nyelv és névre nézve”.²⁸ Az elmagyarosodó zsidók asszimilációs gesztusait hamarosan nevetség tárgyává tette a *Borszem Jankó* című szatirikus hetilap. Iczig Spitzig alakja, Ágai Adolf agyszüleménye, aki maga is tagja volt az „Izraelita Magyar Egylet”-nek a neofita szuperhazafit testesítette meg, aki erős jiddis kiejtéssel fűszerezi rossz magyar beszédét; feltűnően viselkedve, magyar népviseletben, pávatollas kalapban, szűk, paszományos mentében, huszárcsizmában és hagyományos csatabárdal a kezében parádézik; fiát pedig a groteszken úrhatnám, arisztokratikusan magyarkodó Spicényi Árpád névvel illeti.²⁹

Ebben a nacionalizmussal erőteljesen átítatott helyzetben történt, hogy Montefiore interjút adott Leo Holländernek, amelyet később címodalán közölt a legkiválóbb német zsidó hetilap, az *Allgemeine Zeitung des Judentums*, s amelynek lefordított változata nem sokra rá megjelent a londoni *Jewish Chronicle* hasábjain. Holländer a magyar zsidóság egyik legkiválóbb vezéralakja volt, aki 1840-től töltött be kulcsfontosságú szerepeket.³⁰ Miközben igyekezett minél alaposabban bemutatni Montefiorét, Holländer nem mulasztotta el megjegyezni, milyen mély vallásosság hatja át, mindennapos cselekedeteit az étkezési előírásoktól az imádság aprólékos és szigorú betartásáig. Jellemző, hogy mindez nem akadályozta meg a bárót abban, hogy tiszteletét tegye az újonnan felavatott

Dohány utcai zsinagógában. Mi több, amikor egy ortodox küldöttség elkeseredetten panaszkodott a Pesten dívó vallási reformok ellen, még Montefiore győzködté őket, hogy tartózkodjanak minden civódástól, amely elkerülhetetlen egyházzsakadáshoz vezethet. „Egyesüljenek, egyesüljenek, egyesüljenek!”³¹ Addigra a magyar közösségekről már köztudott volt, mennyit marakodnak egymás között; az évtized végére Montefiore félelmei be is igazolódtak, s Magyarország lett az első olyan ország Európában, amelyben az ortodox és reform (neológ) zsidóság között bekövetkezett az egyházzsakadás.³²

„A vallás mellett a nemzeti érdeket is mindig szem előtt tartja (Montefiore).” Ez a kérdés – maga is büszke zsidó és lelkes hazafi lévén – láthatóan foglalkoztatta Holländert, aki fiaival együtt tisztként szolgált az 1848-1849-es forradalmi hadseregben, a függetlenségért vívott, elbukott szabadságharcban. Ő maga is őszintén elítélte a „vallási és nemzeti közönyhöz vezető” materializmust. El is határozta, hogy próbára teszi beszélgetőtársát a „nemzeti ügy” tárgyában. „Valóban lát reményt a zsidóság eljövendő nemzeti függetlenségével kapcsolatban a Szentföldön?” – tette fel a kérdést Holländer. Montefiore megfontolt választ adott a provokatív kérdésre.

*Ebben [a nemzet újjáépítésében] egészen bizonyos vagyok; folyvást erről álmodom, és remélem, egy napon beteljesedik, akkor is, ha én esetleg már nem leszek többé. Azt nem feltételezem, hogy minden zsidó elhagyja lakóhelyét azokon a területeken, ahol jól érzi magát, hiszen élnek angolok Magyarországon, Németországban, Amerikában és Japánban is. De Palesztinát meg kell kapniuk a zsidóknak, Jeruzsálemnek pedig a zsidó nemzetközösség középpontjává kell válnia.*³³

Ezt a kijelentést Montefiore életrajzírói jól ismerik, de a sajátos szöveggörnyezetet soha azelőtt nem vették számításba.³⁴ Nem kétséges, hogy a nacionalista törekvésekkel annyira áthatott magyar politikai közhangulat indította Holländert, hogy ezt a kényes kérdést föltegye, s bizonyára Montefiorét is ez bátorította fel a zsidó nacionalizmussal, és a Cionba való visszatéréssel kapcsolatos legrejtettebb gondolatainak kifejtésére.

Vajon olvasta Schlesinger ezt az interjút? Emlékezetében éltek Montefiore gyújtó han-

gú szavai, amikor megtartotta 1874-es üdvözlő beszédét? Ezt a lehetőséget nem lehet kizárni, mivel bőséges bizonyíték áll rendelkezésre, hogy Schlesinger maga is mindent elkövetett, hogy az 1860-as évek közepén létrehozson egy havonta megjelenő héber-jiddis folyóiratot, és ő maga figyelemmel követte a zsidó lapokat, kivált azokat, amelyek Palesztina restaurációjának témájával foglalkoztak. Akárhogy is, Montefiore rövid látogatása hamar ráirányította a figyelmet azoknak az erőknél az állására, amelyek rohamléptekben alakították át a magyar zsidóság kulturális, vallási és politikai körvonalait.

A világi iskolák megnyitása, a jiddisről németre történő gyors nyelvi váltás, a nemzeti identitás és lojalitás kérdése, a vallási reformok gyors terjedése – mindezek az 1860-as években együttesen nekiszégezték a magyarországi hagyományörző csoportoknak azokat a nagyszerű kihívásokat tartalmazó kérdéseket, amelyek intenzitása akkoriban Európában semmihez nem volt fogható. A magyar ortodoxia három egymással versengő részre szakadt a tekintetben, hogy hogyan feleljenek ezekre a kihívásokra: a német típusú *neo-ortodoxok* az ortodoxia és a modernitás szintézisére törekedtek;³⁵ a középén álló, tétova *ortodox* főáramlat vonakodva bár, de a kulturális változást támogatta; és végül létrejött az *ultra-ortodox* vonal egy csoport jobboldali fanatikussal, ezeknek élén Schlesinger apósa, Hillél Lichtenstein rabbi állt (1814-1891), aki éles hangon ellenezte a neo-ortodoxok asszimilációs és kiegyező stratégiáját, belső ellenségnek nevezve őket, akik sokkalta veszedelmesebbek, mint a reform.³⁶

Schlesinger volt a fő mozgatóerő, és évekig az ultra-ortodoxok egyetlen ideológusa. 1863 áprilisában, épp egy hónappal Montefiore budapesti látogatása előtt adta közre első irodalmi munkáját, a héber *Ná'ár ivrit* (Héber ifjúság), az abban az évben megjelenő három publikációja közül az elsőt, amely már mind magában foglalta azokat az alapelveket, amelyeket a rákövetkező évben a *Lév há-ivrit*³⁷ részletesebben és sikeresebben kifejtett. Leírása szerint az ortodoxia a katasztrófa szélén áll, mert korrumpálta a lassan terjedő asszimiláció. Az autentikus zsidó, érvelt, az a „héber ember”, akit még nem

szennyezett be az asszimilálódás semmilyen formája, aki büszke és nyílt viselője zsidó nevének, nyelvének és ruházatának – *sém, lávon u-málbus*. E háromból jött létre a *sálém* (egész) mozaikszó, amely magában foglalja a tökéletes zsidó ember ideálját, azét az emberét, akinek rendíthetetlen integritása nem megkérdőjelezhető.

Miközben Schlesinger igen fogékony volt az asszimiláció legalapvetőbb kérdései iránt, az ortodoxia főáramlatát hidegen hagyta ezek a problémák. A főáramlat erős ragaszkodása a törvény betűjéhez valójában mérsékelő, köztes szerepet töltött be. Pontosan a háláhikus ágazat szorította kordába az asszimilálódás sokkal extrémebb negatív reakcióit azáltal, hogy nem létezett háláhikus irányító nyelv, iskola vagy nemzeti azonosság. Az ultra-ortodoxokat ezzel szemben frusztrálta a félszeg, szűklátókörű gondolkodásmód tehetetlensége. Az ultra-ortodox ideológiák igyekezete, hogy alkalmas választ adjanak arra, amit halálos fenyegetésként éltek meg, oda vezetett, hogy olyan részeket ragadtak ki a Midrásból, az Aggádából és más, a Hhálákhán kívüli szövegek környezetéből, amelyek valóban a legkíméletlenebb szavakkal mondtak ítéletet a kulturális asszimiláció fölött. Bár az ortodoxia főárama nem tagadta ezeknek a jelenségeknek a meglétét, azt azonban vitatta, hogy a hagyományon belül nem minden esik egyenlő súllyal a latba. Egy olyan kulturális struktúrát fogadtak el, amely bizonyos hagyományoknak elsőséget biztosít, másokat háttérbe szorít, és kritika tárgyává teszi az ultra-ortodoxokat, amiért tönkretették ezt a rendszert, és indokolatlan fontosságot tulajdonítottak a zsidó hagyomány korábban háttérbe szorított aspektusainak. Valójában elmondhatjuk, hogy az ultra-ortodoxia arra vállalkozott, hogy megteremtse azt, amit ma „a hagyományteremtés” paradox folyamatának ismerünk. Az ultra-ortodoxia figyelmen kívül hagyta, vagy megsemmisítette a meglévő kulturális szerkezeteket – a hagyományokat, amelyek – úgymond – irányítják a hagyományt, s ezáltal megteremtik az új fundamentalizmust. A sors iróniája, hogy innovatív kreativitás jellemezte azokat, akik a Hátám Szofér mottóját „he-hadás ászur min há-Torá” (az újat nem engedélyezi a Tóra) tűzték ki céljukul. Az ortodoxia főáramának szkeptikus fogad-

tatása ezzel az újonnan létrehozott hagyománnyal szemben arról árulkodik, hogy a zsidó identitás és vallás őszinte felháborodással tiltakozott, még azok is, akiket széles körben a legöntudatosabb „zsidó” zsidóknak tartottak.

Az ultra-ortodoxok szemében tehát nem az autentikus és az álzsidók, nem a reformer és az ortodox zsidók között húzódott a hibahatár, hanem inkább az asszimilálódó neo-ortodox és az ortodox tábor többi tagjai között. Mi több, épp a konfrontáció a neo-ortodoxokkal – akiknek senki sem róhatta fel, hogy ne tartanak meg a legaprólékosabban a parancsolatokat, s akiket mégis szemmel láthatóan mélyen korrumpált az asszimilálódás – volt az, ami éles analitikus különbségtételre ösztönözte Schlesingert a judaizmus és zsidó identitás vallásos dimenziója, és nemzeti jellege között. Ez vezette őt egy egyedülálló ideológia megalkotására, amely túlmutat közeli munkatársai elgondolásain, mert az ultra-ortodoxiát a zsidó identitástudattal elegyíti.

Mindez egyértelműen megnyilvánult jiddis-német nyelven megírt, 1863-ban harmadik műveként megjelent *El há-ádárim* (A hívőkhez) című munkájában.³⁸ Hogy a röpiratot németül írta meg, és nem a hagyományos jiddis félreérthető szóhasználatával, arra enged következtetni, hogy elgondolásait a nacionalizmus modern nyelvi kifejezőmódjával sokkal jobban tudta érzékeltetni.

Egy a zsidó asszimilációt támogató magyar tisztviselővel folytatott – minden bizonnyal – fiktív beszélgetés során kifejtette:

Csak egy zsarnok fosztaná meg nemzetiségétől a nemzetet, aki elrabolja nemzeti viseletét és nemzeti nyelvét, s rákényszeríti, hogy könnyű szívvel hajtsa el az őseitől örökölt ruhát és nyelvet, azt a köteleket, amely egy nemzet tagjait összeköti és egyben tartja. Csakbogy ti [magyarok] éppen azt követelitek tőlünk, amit magatok megtagadtok. Tán nem vagyunk egy nemzet? Csupán-csak Európában több zsidó él, mint ahány lakosa van Magyarországnak. Jelenünk ugyan nincs, de hatalmas jövőnek nézünk elébe. Mert a zsidók, akiknek jelenleg se hazája nincs, se földterülete, amely egyesítse őket, s az egyetlen összekötő kapocs közöttük a vallásuk, és egyetlen nemzeti jellegzetességük a különös népnelv, amelyet beszélnek, a zsidó hagyomány, a ruházat, amelyeket sajnálatos módon Európában csupán csak néhány országban őriztek meg. Minket ruházatunk, nyelvünk és szokásaink alapján nézhetnek magyarnak, Lengyelor-

szágban lengyelnek és így tovább. Ha a zsidóság eleget tenne ennek a kíváncsornak, vagy ha az ősei eleget tettek volna neki, létezne akkor napjainkban Izrael? [...] A zsidóságnak éppen ezért kötelessége, hogy ellenálljon „akárcsak a cipőfűzője lecserélésének”, ha mindjárt az életébe kerüljön is. Ezek a mérgezett nyelvű rabbik [...] nemcsak bünt követnek el a zsidó vallás ellen, de bünt követnek el a zsidó nemzet tudat ellen is (Diese alle unheilvolle doppelzüngige Rabbiner die Sie mir nennen, sind, abgerechnet jüdische Religions-Verbrecher, auch Verbrecher gegen die jüdische Nationalität).³⁹

Schlesinger piederstálra emelt olyan másodlagos etnikai jellegzetességeket, mint a név, nyelv és ruházat, amelyet rég elhagytak a neo-ortodoxok, de még az ortodox főáram tábora is, még hozzá a sokkal fontosabb hit, és ráadásul a nyíltan nemzeti parancsolat ellenében. Ilyeténképpen a zsidó nemzet és zsidó vallás két alapvetően eltérő kategória, holott a *sálem*ben az autentikus zsidó éppen az, aki ezt a kettőt magában egyesíti.

Kritikusai nem késlekedtek rámutatni, hogy miközben megszállottan az asszimiláció ellen ágált, Schlesinger paradox módon a magyar milióból – és nem a hagyományos zsidó forrásokból – asszimilálódott, ami pedig alapvető követelménye annak, ami által az asszimiláció megítélhető. Amíg tehát az ultra-ortodoxia úgy tűnhetett fel, mint a judaizmus elszigetelt, belső magja, amely ellenáll a külső hatásoknak, valójában annak köszönhetette létrejöttét, hogy banális utánzójává vált a magyar nacionalizmusnak.

Miután felállította az ortodoxiát ért betegségek diagnózisát, Schlesinger hozzálátott, hogy felsorolja a különböző lehetséges gyógymódokat. Valamikor 1863 novemberében újabb jiddis-németül írt, névtelen pamfletet jelentetett meg. Abban az évben a három közül ez volt a második. Akárcsak a *Széfér há-Má'ále*, ez is a *Hevrá Máhziré Átára le-Josná*⁴⁰ alcímet kapta. Mivel nem maradt fenn belőle példány, régóta találgatások tárgyát képezi, vajon mit tartalmazhatott. Kiindulva a *Széfér há-Má'ále* maga által írt bevezetőjéből, amelyben felvázolta utópisztikus társadalmának körvonalait, s amelyet Schlesinger Magyarországon már közreadott, a *Jisuv* történészei feltételezték, hogy a *Hevrá* többé-kevésbé az 1873-as traktátus ko-

rábbi változata, amelyben a szerző már 1863-ban mezőgazdasági települések meg-
alapítására biztatott a Szentföldön.⁴¹ Most,
hogy végre előkerült egy példány, a magam
részéről tisztázhatom ezt a kérdést.

Az igazat megvallva se mezőgazdasági tele-
pülésekről, se a Szentföldről nem esik szó
a pamfletben. Leginkább két témával foglal-
kozik, amelyek valóban kulcsfontosságú té-
mái a *Széfér há-Má'álenek* – azzal, hogy biz-
tonságos helyre kell menekülni, és hogy új,
élhetőbb szervezeti formákat kell létrehoz-
ni, amelyek védelmet biztosítanak azzal a
katasztrófával szemben, ami a judaizmust
alapjaiban veszélyezteti.

Schlesinger felhívta a figyelmet a német
tartományok példájára, ahol harminc esz-
tendővel ezelőtt még virágzott az azóta
gyors hanyatlásnak indult hagyományos
zsidó élet, s meghúzta a vészharangot, hogy
ezáltal rázza fel tespedtségéből a magyar or-
todoxiát, és felhívja a figyelmet a kertek
alatt ólálkodó veszedelemre. A hagyomá-
nyos társadalom küszöbön álló összeomlása
a messianisztikus idők közeledő eljövételé-
nek jele, amikor is a hívő zsidók nagy meg-
próbáltatásoknak vettetnek alá. A megtisz-
tulás és megnemesedés kozmikus folyamata
során a gonosz elválik a jótól. Idő kérdése
csupán, hogy az autentikus zsidóság egyko-
ri méretének töredékére zsugorodjék össze.
Ez a sötét kép meglepően szokatlan volt ak-
koriban, mivel az 1860-as évek elején az or-
todoxok többsége még abban az illúzióban
ringatta magát, hogy táboruk nagyobb és
erőteljesebb riválisainál. Közülük még a
realistább hajlamúak is abban a tényben lel-
tek vigaszt, hogy a hatalmas keleti, hagyomá-
nyörző hátszországban rejlik az igazi erő,
amelyből meríthetnek.

„Csak az igaz zsidók összetartása adhat új
erőt és bátorságot.” Egy hűséges kisebbség
megszervezése kárpótolhat a számbeli hát-
rányért. Schlesinger előre látta, hogy a helyi
közösség, amely az adott területen ekkor
még birtokában volt a helyi vallási és kultu-
rális intézmények állami monopóliumának,
legjobb esetben sem alkalmas a feladatra;
legrosszabb esetben viszont, ha egyszer el-
lenséges kézre jut a közösségi ellenőrzés,
erőteljes eszközévé válhat a vallási erőszak-
nak. Németországban Frankfurt és Magyar-
országban Székesfehérvár (Stuhlweissenburg)

volt elrettentő példája ennek a szerencsétlen
irányzatnak, ugyanakkor a megfelelő orto-
dox választ adta – az önszegregációt és az
önkéntes társulást.⁴² A szervezeti szolidari-
tás új forrásaira volt szükség. Schlesinger
azt javasolta, hogy minden helyszínen hoz-
zanak létre alegységeket, amelyek aztán
egyetlen hatalmas nemzetközi szövetségbe
tömörülnének. Egy ilyen szervezet már lét-
rejött Erdélyben és északkelet Magyaror-
szágon, ahol egy tiszta vezetés irányítása
alatt a zsidóság továbbra is élte a maga au-
tentikus életét. A szervezet és a szolidaritás
stabil és áthághatatlan védőfalat (*Schutzma-
uer*) alkotott, amelyet a „haszid szekta” ho-
zott létre egy évszázaddal azelőtt; ez példa-
ként szolgálhatott az ortodox egység számára,
ugyanakkor biztos menedéket (*Rettungs-
platz*) nyújtva a jövő nemzedékeknek.

Schlesinger a *Hevrában* kétszintű szerve-
zetet képzelt el, az egyik a *Társaság a „Koro-
na” Visszaszerzéséről* a tömegek számára, és a
másik egy elitebb jámbor rend, a *Kollél*,
avagy a héberek szövetsége. Célja az volt,
hogy a hívőket arra buzdítsa, vágjanak el
minden köteléket a neológoktól, s ezáltal
két, egymástól teljesen elkülönülő táborra
szakítsák szét a zsidóságot. Egy széles körű,
kiterjedt hálózat fog létrejönni, amely rab-
bikkal, kóser mészárosokkal, tanítókkal és
rituális fürdők létrehozásával támogatja az
elnyomott ortodox kisebbséget mindenütt,
ahol szükség van rá. A társaság ugyanakkor
elvezeti a hívőket a szentélybe, amíg el nem
érkezik az idő, amikor a Messiás saját föld-
jükön gyűjti össze a zsidókat.

Ez tehát nem más, mint az ortodox zsidó-
ság nemzetközi megszervezésére tett kísér-
let, egyfajta Águdát Jiszráél *avant la lettre*.
Érdemes megjegyezni, hogy a haszid modell
jellemzője, hogy önkéntes, szuper-kommu-
nális társulást javasol a kommunális szolida-
ritás helyében, amelyet Magyarországon és
Németországban kettétört a *Kulturkampf*.
Schlesinger hírnevét a későbbiekben to-
vább öregbítette, hogy 1868-ban megalapí-
totta az első, mindenütt jelen lévő nemzeti
ortodox társaságot, a magyar *Somré há-Dá-
tot*, bár hamarosan éles fenntartásának
kényszerült hangot adni annak ideológiai
orientációja miatt. Ugyanakkor saját úttörő
munkásságának tulajdonította az ortodox
közösségekben, 1871-ben országszerte be-

következett, és az állam által is elismert szakadást. Az asszociáció a zsidók történelmében fontos *leitmotif* volt számára. Az alapító mítosz, amelyet előszeretettel idézett, az a midrás, amely megörökítette, hogy az ősi zsidóság hogyan vált néppé és bocsátattott el Egyiptomból. Csak amikor tudatosan elhatározták, hogy szövetségre lépnek – ha úgy tetszik, szerződést kötnek –, akkor sikerült elválniuk az egyiptomiaktól, mégpedig úgy, hogy megtartották nevüket, nyelvüket és ruházatukat, s ezáltal érdemelték ki, hogy megkapják a Tórárt.

A fegyelmezett nemzetközi szervezet képzete, amelynek tagjai két szinten helyezkednek el, egy befogadóbb *Hevrá*ban és egy túlbuzgó *Kollél*ben, a későbbiekben, az 1873-as traktátusban központi helyet fog elfoglalni, amiként a makulátlanul tiszta, kulturális menedék is, amelyben az autentikus héberrek boldogan élhetnek. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy Schlesinger nem helyezte a menedéket a Szentföldre, ezt tárgyilagosan a messiási idők eljövételére halasztotta. A menedék nem is volt szükség-szerűen a földi mennyország, bár Schlesinger céloz rá, hogy aki keletre menekül, egyfajta makulátlan Édenre számíthat.⁴³ Egy későbbi analógiát használva „autonomista” koncepció az övé, egy olyan szervezet, amely támogatást nyújt és szolidaritást vállal a legtávolabbi területeken élő tagjaival és aláazataival.

Itt a *Kollél Ivrím* elnevezés további megfejtéssel szolgálhat a tekintetben, hogy Schlesinger a szervezet központosítására, mint erőforrásra fekteti a hangsúlyt. Lehet, hogy az elnevezést az előző évben⁴⁴ alapított *Kollél Ungarnból*, a Szentföldön élő hívó magyarok szervezetétől kölcsönözte, ugyanakkor nagy a valószínűsége, hogy a nemzetközi egyesület ihletét egészen máshonnan merítette. Később, 1875-ben a *Kollél Ivrím* A héberrek szövetségének fordította, a párizsi *Alliance Israélite Universelle* (Zsidó Világszövetség) nyilvánvaló analógiájára. Az 1860-ban alapított szervezet támogatta a zsidó szolidaritás nemzetközi intézményeinek és alközpontjainak hálózatát, közöttük jó néhányat Magyarországon is.⁴⁵ Schlesinger kódszavát, a „hébert” használta az autentikus zsidó megjelölésre, és nem a kulturális kompromisszumként használatos „izraelitát”, és később egyértelműen védő-

pajzsként használta a *Héberrek Szövetségét*, mintegy ellensúlyozva azt, amit *Hevrát po'áei ovennek*, a *Gonosztevők Szövetségének* nevezett.⁴⁶ 1872-ben könyörtelen kampányt indított a francia *Világszövetség* ellen, amikor az ismeretterjesztő tevékenységbe kezdett Palesztinában, és *Mikve Jiszrál*ben megnyitotta földművelési telephelyét. Meglehet a föld megművelését hirdetik (*ávodát ádáma*), de a valóságban annak romba döntésén fáradoznak (*ávedát ádáma*), mivel kis franciákká próbálják nevelni a zsidó gyerekeket.⁴⁷ Az *Alliance Israélite Universelle* „civilizációs missziója” éles küzdelemben csapott össze Schlesingernek a kulturális és szociális foglalkoztatási újjászületésről alkotott víziójával.

A kortárs ortodox élet sokkomponensű kritikája lobbantotta lángra Schlesingernek a hagyományos zsidóság mindenre kiterjedő átalakításának szenvedélyes követelését. Ha az átalakult ortodox zsidók, akiket írásaiban újra és újra „hébereknek” nevez, megakarnak felelni a modern kor kihívásainak, egy teljességgel megújult morális gazdasági felfogást kell magukévá tenniük. Morális gazdasági felfogást két értelemben: elfoglaltságot és gazdasági tevékenységet, amely a morális erkölcsiségre fekteti a hangsúlyt, de ugyanakkor a vallási, kulturális és morális prioritások fennálló rendjének szerkezeti kritikáját is.

A mezőgazdasági települések, amelyeknek még nyoma sincs az 1863-as *Hevrá*ban, központi elemévé váltak a *Széfér há-Má'ále*ben tíz évvel később megálmodott utópiának. Addigra a mezőgazdasági vállalkozásokat áthatotta az aktív messianizmus szelleme: a Szentföldön való letelepülés parancsolatának teljesítése, és a parancsolatok megtartása, amelyeket csak elmélyített a szentföldi élet – ezek mind fontos elemeit képezték a messianisztikus idők eljövetelére előkészületeinek.⁴⁸ Nem nehéz felismernünk Alkalai és Kalischer rabbi hatását, s nem nehéz megértenünk azt sem, hogy miért nem tesz róluk említést egyszer sem.⁴⁹ 1866-ban Schlesinger már tudott a Társaság a Letelepülésért Izrael földjén (*Kolonisations Verein für Palästina – Hevrát Jisuv Erec Jiszráél*) tevékenységéről, amelyet Kalischer és Elijah Gutmacher rabbi alapított 1864-ben.⁵⁰ A Társaságnak még Magyarországon is

voltak kisszámú követői. Natonek József, Székesfehérvár egymással civakodó gyülekezetének rabbija, aki maga is kapcsolatban állt a cionizmus más elődeivel, például Alkalajjal és Moses Hess-szel, 1866-ban kiterjedt levelezést folytatott Kalischerrel a vezetése alatt álló társaságról.⁵¹ Natoneket házassága révén családi kapcsolat fűzte Petáh Tikvá két alapítójához, Jehosúa Stampferhez (felesége másod-unokatestvéréhez) és Eliézer Raabhoz (felesége első unokatestvéréhez), aki a rákövetkező esztendőben csatlakozott Kalischer társaságához.⁵² Később mindketten Schlesinger közeli munkatársai lettek. De Schlesinger szemében Kalischer és Alkalai, de még Natonek is, már amennyiben tudomása volt róla, mind megkötötték a maguk kompromisszumát a francia *Világszövetség*gel. Csupán 1875 őszén történt, amikor megírta az új társaság, a *Hevrát Jisuv Erec Jiszráél há-Kedosa* (Társaság a Letelepülésért Izrael Szent Földjén) beköszöntőjét, hogy terjedelmesebben idézte „Rison le-Cion (Kalischer) rabbit”, a cím nélküli szöveg a *Drivát Cion* (Cion keresése) második, 1866-os kiadásának záró bekezdése.⁵³

Hasonló tartózkodás jellemezte Schlesinger Alkalaihoz fűződő kapcsolatát, aki földije volt Magyarországnak legdélebbi csücskéből (Zimonyból). Alkalai 1873 vége felé érkezett ki Palesztinába, de mert szoros kapcsolatban állt a *Világszövetség*gel és a Mikve Jiszráéllal, ez önmagában magyarázatot ad arra, hogy Schlesinger miért kerülte egy amúgy potenciális fegyvertárs társaságát. Mindazonáltal útjaik 1875 nyarán, Montefiore utolsó szentföldi látogatása idején keresztezték egymást. Arról a tervről, hogy megvásárolják Cáná'ánt, a messianizmussal hagyományosan társított falut, Sir Moses a hebroni szerfárd rabbitól, Eljáhu Szulejman Manitól értesült; a levele Alkalai lelkes ajánlásával érkezett.⁵⁴ Vajon tudatában volt-e Alkalai, hogy Mr. Mani csendestársa, a rabbi fia nem más, mint Schlesinger, aki számarháton épp akkor tért meg nagy lelkesen Cáná'ánból, s Jeruzsálembe vezető útján diadalittas énekben tört ki?⁵⁵

Hogy Schlesinger szívvel-lélekkel magáévá tette az aktív messianisztikus álláspontot, az legerőteljesebben 1888-ban és 1889-ben, a szombatév válsága során mutatkozott meg, amikor a vallásos *Cion szerelmesei* között bekövetkezett a szakadás. Schlesinger

fáradhatatlanul kampányolt minden engedékeny szabály ellen, amely figyelmen kívül hagyná a parancsot, miszerint a földet ugyan kell hagyni. Minden kompromisszumot főbenjáró áruslásnak tekintett, amely útját állja Cion restaurációjának.⁵⁶

Az tehát tagadhatatlan, hogy mire 1873-ban Schlesinger megírta a *Szefér há-Má'álet*, a „vallásos cionista” messianizmus különféle változatai belső elemeivé váltak Schlesinger világszemléletének, és táplálták a földműves telepekkel kapcsolatos elképzeléseit. A *háluká* éles elutasításában – amely szerint Palesztinának jótékonyaságból kell fenntartania magát, amelyben nem csupán a rossz helyre szétozott alapítványokat ítélte el, hanem magát a rendszert is, amelyben a Szentföldön élő zsidóktól elvárták, hogy csak tanulmányozzák a Tórát és imádkozzanak, és inkább éljenek a mások adományaiból, semmint hogy megműveljék a földet – szintén ezeknek a messianisztikus érdekeknek a képviselőjét látták.

Csakhogy az alijázását megelőző néhány évben írt publikációi elemzése arról tanúskodik, hogy amikor először emelt szót a földművelés és a kézművesség érdekében, az magyar környezetben történt, és a diaszpórának szánta, a Cion és a messianisztikus elképzelések gondolata eszébe sem jutott. Schlesinger kiindulási pontja a kortárs ortodox kultúra és társadalom kritikai vizsgálata volt, elsősorban a fennálló nevelési preferenciák és intézmények, amelyekhez a hagyományos tábor sújtó bajok java része volt köthető.⁵⁷ Az emberek nagy része, állította, teljesen elhanyagolja a gyermekek taníttatását, nagyon korán szakmára fogja a fiatalokat, aminek következtében nagy az írástudatlanság és faragatlanság. Kritikája mégis inkább az ellenkező pólus felé irányult, nem a tanulatlanok, hanem a magasan képzetek felé. Az ortodoxia jelen válságának gyökere a jesiva intézménye, amiért az igaz ájtatossággal és szellemiséggel szemben a kelletténél nagyobb hangsúlyt fektet a hideg intellektualizmusra. A hászid tábor⁵⁸ elítélő véleményét visszhangozva Schlesinger elítélte a *jesivát*, amiért a Tóra tanulmányozásának tökéletesítése címén segédkezett nyújt a serdülőkor meghosszabbításához, mely gyakorlat idővel csakis a szexuális és kulturális romláshoz vezethet. Azáltal, hogy a házasság újabban jóval kijebb tolódik az

ajánlott tizennyolc életévnél, márpedig ezekben a korai, kiszolgáltatott években csak egy szent képes ellenállni a szexualitás csábításának. „Annak a férfinak a gondolatait, aki elmúlt húszéves és nem nősült meg, a mindennapjait a törvényszegés, de legalábbis a törvényszegés gondolata tölti ki.”⁵⁹ A kulturális romlottság abban is tetten érhető, hogy a *jesiva* nem készíti fel a seregnyi, egyre élemedetebb korú hallgatót valamely neki megfelelő foglalkozásra. Amikor kiderül, hogy csak kevés rabbira van szükség, a fiatalok óhatatlanul a világi tanulmányok felé fordulnak, elítélendő cselekedetüket pedig azzal indokolják, hogy megélhetésre kell szert tenniük.

Schlesinger amellet érvelt, hogy a fiatalok a *jesivát* odahagyva, azt a kiegyensúlyozott erkölcsi gazdaságtanra cseréljék fel. Ez azt jelentette, hogy a *Dereh Erec*cel a Tóra igaz elvein alapuló oktatási keretet kell felállítani (nem pedig a modern ortodoxok által félremagyarázott tanokat, amelyek a külső bölcsességet a Tórával ötvözik). Schlesinger irányítúje a középkori klasszikus morális tanítás, Báchjá ibn Pá kudá *A szlv köteleiségei* című műve volt, amely a *Dereh Erec*cel úgy magyarázta a Tóra ideálját, mint amely megtalálta a megfelelő egyensúlyt az aszkétizmus (*priut*) útja, és az evilágiság között, mégpedig abban, „hogy embertársaink fizikai munkát végeznek, például ásnak, kapálnak az emberiség javára”.⁶⁰ A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy amikor az ifjú tudós betöltötte tizenötödik életévét, napi néhány órát a szakmai gyakorlatnak kell szentelnie. Tizennyolc éves korában meg kell nősülnie, a Tórát szexuális tisztaságban tanulmányoznia (néhány évig lehetőleg a felesége családjának asztalánál), aztán tisztaságában megkeresnie a megélhetésre való. Az *Atyák mondásaiból* idézve mondja: „az ember szeresse a munkát és gyűlölje a rábbánutot (basáskodást)”, amit ő természetesen rabbinátusnak fordított, s dicséri azokat, akik a munkavégzés mellett döntöttek azoknak ellenében, akik viszont másokon élösködnek. Persze állást foglalt egy ősi vitában a munka és a Tóra tanulmányozásának viszonylagos értéke között, amelyet a Talmud *Berábotjából* gyakran idéznek: A Misna-tudós bölcs Shimon bár Joháj rabbi hirdette, hogy az embernek kizárólag a tanu-

lásnak kell szentelnie az életét, miközben Ismaél rabbi azzal érvelt, hogy még ha volna is rá lehetőség, erkölcsileg az a helyénvaló, ha a tanulást a munkával kombináljuk.⁶¹ Maimonidész nyomán Schlesinger egyértelműen az utóbbi mellett foglalt állást. Nem sokra becsülte a rabbinátust (később a választójogot is elvitatta a rabbiktól, mivel anyagilag nem függetlenek), és kárhoztatta a tudósokat, akik jótékonyaságból éltek.

S vajon milyen foglalkozásokat részesítettek előnyben? Bár a kereskedelem nagyobb haszonnal járt, veszélyforrás volt a lélekre nézve. Az újabb liberális törvények megkönnyítették a hívő zsidók számára, hogy olyan mesterségeket űzzenek, amelyekben az inasokra kirótt elvárások (kvártély és étkezés a mester asztalánál), vagy vándor mesterlegényektől (akik hosszú évekig vándoroltak egyik helyről a másikra) megkívtánt követelések eladdig akadályt képeztek. De a megélhetés ideális formája a mezőgazdaság volt:

És ha nem tanul mesterséget, hanem inkább a földet műveli meg, csak annál jobb. S habár kimondatott (Jevámót 63a), hogy a kereskedelem nagyobb haszonnal jár, ugyanakkor a boltban folytatott üzletelés néha veszedelemmel járhat a lélekre nézvést. Úgy vélem, ezért mondták (Ktuvot 110b) „A városban lakni nehézségekkel jár.” Mert ott az esetek nagy többségében az embernek boltosként kell szert tennie a megélhetésre. A városlakókról pedig azt híresztelik, hogy megélhetésüket a mások kifosztásából és szexuális kikapcsolásból biztosítják (Eruvin 21b). Erre utal szent előrelátással a vers „menjünk ki a mezőre, báljunk a falukban” (Énekek éneke 7:11). Ennél fogva a legjobb, ha a hívők lehetőség szerint távol tartják magukat attól, hogy a városban lakjanak, mert az veszélyes. Mert ha jövedelme onnan származik, hogy egy boltban folytat kereskedelmet, az ellentmond a Talmudnak (Kiddusin 80) hogy a mesterségét asszonyok között folytassa. Tudni való, hogy nem zsidó asszonyok, és laza erkölcsű nőszemélyek járnak oda, neki meg barátságos hangnemet kell megütnie velük szemben... ez pedig bűnös gondolatokhoz vezet. Ráadásul nehéz megállni, hogy valaki ne lopjon egy boltban azáltal, hogy hamisan mér, rossz súlyokat használ. Így hát jobb megtartani az Úr akaratát és a Tórát, elhajlítani a tiszta és könnyű életformát, amely nem keveredik asszonyokkal, vagy pedig dolgozni a földéken, ahogy a Talmud (Jevámót 63 [tanítja], „minden mesterember (ba’alei umanut) arra rendeltetett, hogy a földön vesse meg lábát”.⁶²

Schlesinger teljességgel magáévá tette a gazdaság különböző ágazatainak hasznosság és erkölcsösség szerinti fiziokrata rangsorolását, és egyértelműen a földművelés mellett tette le voksát. A kereskedéssel és a mesterségek űzésével ellentétben olyan elfoglaltságnak tartotta, amelyet nem kompromittál a haszon és a szexuális kísértés. És ami a legfontosabb, nem olyan időigényes, hogy lehetőséget a Tóra tanulmányozására. Most, hogy biztosítva van a jogi lehetőség, hogy zsidók is vásárolhassanak földbirtokot, aki hívó, az hagyja el a kulturálisan szennyezett városokat, és részesítse előnyben a romlatlan vidéki életet.

Ezáltal az 1883-as utópiában Schlesinger által meghirdetett mezőgazdasági települések legalább annyira eredeztethetőek az idilli ortodox állapot morális megújításának szándékából, mint a Szentföld visszaszerzésének messianisztikus parancsából. Elképzelésének különféle ágazatai – az asszimilálódás ultra-ortodox kísérletének mindennemű elutasítása, a zsidó nacionalizmus határozott kinyilvánítása, a kulturális menedék fellelése és az odajutás megszervezése, a jelen ortodox intézmények kritikája, és a felhívás az erkölcsi alapokra épülő gazdálkodásra – mind alapvető összetevői 1873-as utópiájának, s már mind jelen voltak az 1860-as években. A diaszpóra vallási-nacionalista autonómiájára hívó felhívás volt ez, amelynek megvolt a maga létjogosultsága Magyarország versengő nacionalista arénájában. Az 1873-as röpirat ehhez két fontos, új elemmel járult hozzá: az aktív maimonidészi messianizmussal és a Szentföld területi dimenziójával.

Csakhogy a növekvő Palesztina-centrikus ságot a messianisztikus érzelmi töltésnél sokkal több minden motiválta. 1860 végére Schlesinger rájött, hogy Európának még az elmaradottabb részein is fellelhető a kapitalista piac romboló hatása, és a modern nemzetállam követelése hamarosan teljesen tönkretetheti a hagyományos életmódot. Javában folyt és feltartóztathatatlannak tűnt a zsidó lakosság urbanizációja, ugyanakkor az Osztrák-Magyar Monarchia beavatkozása a zsidóság belügyeibe, elsősorban a tanügyekbe 1867-től fogva megállíthatatlanul nőtt. Mivel Schlesinger politikai kultúrája elfogadhatatlannak tartotta, hogy valaki ne engedelmeskedjék az államnak, a menekülés

látszott az egyedüli megoldásnak.⁶³ Abban a helyzetben a legrosszabbat a romlatlan kelet felé fordulással lehetett elhárítani. Maga Schlesinger apósával Kelet-Galíciába költözött, a Karl Emil Franzos író által „Halb-Asiennék” tartott földrészre. De ez az elvándorlás csupán rövid pihenőül szolgálhatott. Israel földje továbbra is vonzóan tűnt, mint az egyetlen hely, ahol az autentikus zsidó kultúra megvalósítható. A gyöngye Ottomán Birodalom és gazdaság is kedvező feltételeket biztosított. De a hosszú távú megoldás azonban ambiciózusabb látomást igényelt – létre kellene hozni a zsidó államot.

A történészek Schlesinger 1873-as utópiáját gyakran tartják a zsidó állam tervrajzá-
nak.⁶⁴ Miközben csakugyan ír a törvényhozó hatalomról és a milíciáról, a politikai szuverenitás semmilyen formájáról nem tesz említést. A pamflet inkább a spontán asszociációk, és egy autentikus zsidó társadalom szélesebb koncepciója között mozog, bár időnként a sorok között ennél több is kiolvasható.

Így vagy úgy, a következő évből új bizonyíték áll rendelkezésünkre, amely rávilágít a zsidó állam kérdésére. Emlékezzünk vissza az 1874 őszen Sir Moses Montefiorének a szentföldi zsidó állam létrehozásával kapcsolatos leveleire írt válaszokra. A *Translations*-ben még annak az évnek a végén megjelent egyik levél határozottan utal Schlesinger utópiájára és elképzelésének széles körű támogatottságára.

Országom, nevezetesen Magyarország szülöttei, Románia szülöttei és az oroszok, akiknek többsége egész életét földműveléssel töltötte [...] szinte gyerekkorától parasztnak és pászornak nevelkedett; a bennszülötteknek és az idegeneknek ez a két osztálya jól megfért egymással a munkában... [Abba]n az esetben, ha bármely település vagy települések jönnének létre Jeruzsálem környékén, időről időre kinevezett szellemi tanítóknak kell felkeresniük őket, hogy a héber parasztnak agyában meghonosítsák a Mennyei Atya által rájuk rótt vallási kötelességeket. Érdeklődjenek, kérem, a nagyszerű és tanult dr. Adlertól, és ő majd beszámol Önöknek az embereknek ebben a témában érzett általános benyomásairól, amelyről maga győződhetett meg abból a röpiratból, amelyet nemrégiben kapott meg,⁶⁵ és amelyet a nagyszerű és tanult Akivá Joseph Schlesinger rabbi jelentett meg, s amely a Collel Háeebrim vagyis a héberek helyzetéről vallott gondolatok gyűjteménye címet viseli;

ebben a munkában a szerző részletesen kifejti, mi lenne jó a Cion lakosainak, és még ha nem is nyerné el minden az Önök tetszését, afelől mindenkit biztosíthatok, hogy hangot ad a többség mindazon érzéseinek, akik türelmetlenül várják a megváltás mielőbbi és kellemes eljöveteletét.⁶⁶

Mint látható, a *Translations* magában foglal egy ugyanazon a napon keletkezett névtelen levelet, amelyet nem más írt, mint maga Schlesinger. Az eredeti, héber nyelven írt levél⁶⁷ másolata betekintést nyújt Montefiore bizalmasainak fordítási és szerkesztési munkamenetébe. Könnyen elképzelhető, hogy a többi kiadott levél is hasonló folyamaton ment keresztül.

A kiadott levélben Schlesinger felvázolta az általa megalakított társaság célját, és mellékelte könyve egy példányát. Összegzésül megállapítja, hogy nem csupán a megművelendő föld megvásárlására és a letelepedésre érkezett el az idő, hanem ennél valami nagyobbra törő cél megvalósítására is. Levél érkezett egy bizonyos N. N. nevezetű úriembertől is négy évvel azelőtt, „a brit úriember aziránt érdeklődött, vajon a zsidók szeretnék-e visszakapni szülőhazájukat”.⁶⁸ Erre, meg egy másik levélre nem érkezett válasz. A javaslatot ennek ellenére komolyan kell venni. „Könnyen elérhető, hogy bizonyos meghatározott évi összegért az Ottomán Birodalom átengedje a föld birtoklásának jogát, amiként az más országok esetében is megvalósulhatott.”

Összevetve a héber szöveggel, azt látjuk, hogy az angol fordítás nagyon jó minőségű, bár időnként meglehetősen tendenciózus. Például az eredetiből kiderül, hogy a levelet „London nagy Lordja” a „Rishon le-Tzyion rabbinak”, Jeruzsálem szerfárdi főrabbijának, Avraham Ashkenazinak címezte, és felteszi a kérdést, „vajon a zsidók szeretnék-e visszatérni szülőföldjükre”, ugyanakkor hozzáteszi, „és a régi időkhez hasonlóan szeretnék-e visszaszerezni államukat (királyságukat)” (*se-jásuvu bné jisráél ál ádmátám, u-leháviv há-mámláhá lábem kemo be-risoná*). A felhívított angol fordítás összemosza a két részt, bizonytalanná teszi a határozotlan politikai dimenziót azzal, hogy „visszaszerezni államukat”. S ami még fontosabb, másutt egész bekezdéseket elhagy. Ezek közül a legfontosabb a ramesgate-i vendég felkiáltása, miközben a *Translationst* vitat-

ják: „Ebből a szultán fennhatósága, a többi állam védnöksége alatt létrejöhet egy kis állam, Izrael!” Egy kihagyott bekezdésben Schlesinger arra ösztökéli Montefiorét, hogy próbálja meg kideríteni, mi áll az angol lord javaslata mögött, amire a bátortalan rabbittól nem érkezett válasz, és tudja meg, „áll-e a kérdés mögött politikai szándék” (ve-im le-ze jeszod politische Bedeutung):

Magam is mérlegeltem egy politikai pamflet kiadásának lehetőségét német nyelven Ein Stimme aus Jerusalem címmel, amely megmagyarázná, miért lenne helyénvaló, ha Izrael visszatérne szülőföldjére. Amiként visszaadták Görögországot (besivu le-Gribland), akképpen még nagyobb kötelességük, hogy velünk megtegyék ugyanazt. A legkevesebb, hogy olyanok legyünk, mint Románia az ottomán uralom alatt. Létrejöhetne egy megállapodás, hogy évi fix összeget fizessünk egy ilyen jog birtoklásáért [...] hogy mentes Isten feláldozunk a nemzetek ellen. Mi több, a török kormány fontolóra veheti, hogy a zsidóknak adja ezt a földet, hogy kikövezzék az utat a sivatagban.

Miután arra ösztökélte Montefiorét, hogy tegyen lépéseket, és ne törődjön a helyi zsidó notabilitások félrevezető tanácsával, Schlesinger így folytatta:

Egy biztos: 5655-től [vagyis egy hónap múlva] ez a társaság Héber Szövetség (Allianz Hebräuer) néven nyilvánosan megalakul, és a sikere nem lehet kétséges. De mennyivel jobb lenne, ha elnök úr élére állna a kezdeményezésnek, és hazájában előként csatlakozna Júdeá táborának zászlajához, s elvállalná ennek a Szövetségnek az elnökségét. És ebből az országból terjednének szét gyökerei a többi országba, támogatása alá vonva az egész világot.

Végezetül Schlesinger azt tanácsolja Montefiorénak, hogy járjon el diszkrécióval, és ígéretet tesz, hogy elküldi neki új műve, a még befejezetlen *Bét Joszéf háadás* bevezetőjének levonatát.

Amikor 1875 tavaszán megjelent a *Bét Joszéf háadás*, Schlesinger élete földi pokollá változott. A mű bevezetése valóban ledorongolta a *háluká* rendszert, korrupcióval vádolta annak tisztviselőit, a *memunimot*, és azzal, hogy minden erejüket latba vetve akadályozni igyekeznek a további emigrációt. Míg a munka javarésze talán legreakciósabb bírálata volt annak, amit Schlesinger autentikus zsidóságnak tekintett, ellenségei, főként saját

Kollél Ungarnjának tagjai kiragadtak a műből egy rövid részt, ahol a szerző megpendíti annak lehetőségét, hogy felfüggeszék Gersom rabbi bigámiával kapcsolatos tilalmát, ezen az alapon aztán a könyv kiátkozására és elégetésére szólítanak fel, továbbá, hogy minősítsék a szerzőt hamis Messiásnak, fosszák meg a *báluká* őt megillető részétől, továbbá fizikai erőszak alkalmazásával is megfenyegették.

Amikor Montefiore azon a nyáron utoljára érkezett Jeruzsálembe, hogy a földműves telepek létrehozásának lehetősége felől tudakozódjon, Schlesinger említést tesz emlékirataiban rövid találkozásukról.⁶⁹ Habár kereste az alkalmat, hogy találkozzék Montefioréval, fenyegető levélben figyelmeztették, hogy tűnjön el az országból, ha kedves az élete. A Siratófalra néző lakásában barikádozta el magát, szövetségesei, az *Ezrát Jwzráél* és a *Po'álé Cedek* társaságának tagjai éjjel-nappal őrizték. (Pár hónap múlva egyesültek Schlesinger Szövetségével, így jött létre az új Társaság a Letelepelésért Izrael Szent Földjén.)⁷⁰ Montefiore ott tartózkodásának idején számos küldöttséget fogadott, de betegsége miatt látogatása utolsó péntekére (1875. augusztus 13.) halasztotta a Siratófal felkeresését. Schlesinger mindezt az ablakából nézte végig, de a lakását ekkor sem merte elhagyni, mert Montefiorét, és a vele tartó dr. Loewe-t olyan kíséret vette körül, amelynek tagjai között számos ellensége is jelen volt. Amikor a kimerült Montefiore nem talált széket, hogy ülve mondhasson el néhány zsoltárt, Schlesinger megragadta az alkalmat, s egy megbízottja által kiküldött egy széket meg egy pohár vizet, majd meghívta Montefiorét, hogy tisztelje meg *Bét Midrását*.⁷¹ Amikor megkérdezték, tudja-e ki a jótévője, Loewe készségesen válaszolt: „Ki ne ismerné a *Lév há-ivrit*?” Egy nagylelkű adomány viszonzásaképpen Schlesinger elküldte neki a *Bét Joszéf hádást* és a *Széfer há-Má'álet*. Habár egy hirtelen jött vesztegzár miatt váratlanul kellett elhagyniuk az országot, Schlesinger hamarosan levelet kapott Montefiorétól. Ebben hangot adott annak, hogy szeretné, ha a Héber Szövetség (Hév-rát há-Má'ále) létrejönne, de, mint mondta, a keze meg van kötve a képviselő testület (*Agu-dát Áhim*) döntései által.

Schlesinger *Kollél Ivrímje* 1875. december 1-jén ért véget. Három pontból álló enged-

ményt tett a magyar kollélnek, amelyben beleegyeznek, hogy feloszlattja a *Kollél Ivrimet*, bár állítja, hogy már nincs birtokában a társaság pecsétje, amelyet át kellett volna adnia.⁷² Hamarosan azonban újat készíttetett: a *Kollél Ivrimet* átnevezte *Kábál Ivrimre*, a fordításban megmaradt a Héber Szövetség, és a sűrű ikonográfia és a pecséten szereplő idézetek annak az elszánásának adnak kifejezést, hogy titokban folytatni kívánja tevékenységét (ld. 1. ábra).⁷³

Utoljára szólunk kell még valamiről. Mit válaszolt Montefiore azon a bizonyos ramsgate-i vacsorán az előző év februárjában? Szerényebb célok lebegnek a szeme előtt, figyelmeztetett, mint hogy ottomán fennhatóság alatt létrehozzon egy kis államot. „Én ezt nem akarom – közölte –, csupán csak azt, hogy testvéreink, akik ott vannak, ne éhezzenek, ne legyen okuk a szégyenkezésre, s ne szoruljanak rá testvéreik támogatására, hanem inkább legyen meg rá a lehetőségük, hogy megkeressék a megélhetésüket.”⁷⁴ Ugyanakkor nem sokkal az után, hogy hazatért Jeruzsálemből, az otthon és külföldön öszszel tapasztalt meglepő fejlődés láttán minden bizonnyal újra kellett gondolnia Palesztina politikai restaurációjának kívánatosságát és megvalósíthatóságát. Hogy ezenközben mi volt az ő személyes véleménye, az további felderítésre vár, de hozzá legközelebb álló bizalmasainak, köztük sógorának, Háim Guedalla pénzügyi szakembernek az álláspontja közismert, és kellő óvatossággal ugyan, de feltételezhetjük, hogy Montefiore véleménye sem állt távol az övékétől. Érdekes módon Schlesinger helyettese, egyik legközelebb munkatársa maga is kisebb, mégis kulcsfontosságú szerepet játszott abban, hogy az események mozgásba lendüljenek Jeruzsálemben.

1875 októberében már terjedni kezdett a hír, hogy az Ottomán Birodalom az anyagi csőd szélén áll. Rákövetkező januárban a londoni *Jewish Chronicle* sajtótudósítás-sorozat közölte Jeruzsálemből, Simon (Jehosúa) Stampfer tollából. Néhány megszállott jeruzsálemi kötvénytulajdonos összejövetelén Stampfer felvetette, „vegyék rá a török kormányt, hogy a palesztinai földekért cserébe fogadjon el kötvényeket”.⁷⁵ Tavasszal Háim Guedalla hirdetni kezdte ezt az elgondolást. Március végén a *Financier*-ben megje-

lentetett egy levelet, amelyben azt állította, hogy „mint Törökország Adósság Felügyelőjének Elnöke, folyamodványt kaptam a konstantinápolyi, szmirnai, damaszkuszi és beiruti zsidóktól, hogy törökországi kötvényeikért cserében eszközöljek ki nekik földtulajdont... Úgy vélem, csak arra van szükség, hogy megrajzoljuk a kormányzati földterületek határát, és megjelöljük a holdonkénti árát.” Néhány nap múlva rávilágított, hogy míg az elgondolás törökországi zsidó, keresztény és török kötvénytulajdonosoktól származik, „addig semmiféle korlátja nincs annak, hogy angolok vagy franciák földtulajdonhoz jussanak”.⁷⁶ Ezen a ponton tehát a szóban forgó adásvétel nem koncentrált Palesztinára, és nem is tekintették teljességgel zsidó projektnek. Nem teljes ottomán provinciákról volt szó, csupán egyes földterületekről.

A Héber Szövetségnek pecsétje 1875-76 körül. A társaság ideológiájának számos bibliai és rabbinikus idézet ad kifejezést. Van egy egyedülálló jelenség, amely nem szerepel más kortárs pecsétken, de előrevetíti Jeruzsálem mai címerét: a Nyugati Fal háttere előtt, balra egy előre tekintő, hátsó lábain ágaskodó, a mellső mancsában Dávid-csillagot tartó oroszlán látható. Az oroszlán Árielt, Jeruzsálem költői nevét képviseli.

Ugyanakkor május másodikára a konstantinápolyi hírlapok hírül adták, hogy Guedalla az angol, francia, és osztrák zsidók nevében 8 millió sterlinges ajánlatot tett Szíriára, amit ő maga sietve „abszurd kacsnak” minősített.⁷⁷ A *Jewish Chronicle* május 19-i vezércikke azonban megjegyzi, hogy számos új keletű esemény szálai futnak össze – a Szezei Csatornát megszerezte „egy zsidó származású, őseire büszke miniszterelnök”; a Moses Montefiore Adományalap létrejött, amely figyelmét ősei földjére fordítja; az ottomán birodalom anyagi összeomlása – és hozzáfűzi, hogy „van a dolgok ilyenén összecsengésében valami gondviselészerű, valami rendkívüli... A zsidóság hatalmas földterületeket fog felvásárolni a Szentföldön, ami lökést adhat a zsidó emigrációnak...” Az Ottomán Birodalom küszöbön álló felbomlásával Nagy-Britannia kiterjesztheti protektorátusát a Szentföldre, és megőrizheti azt a zsidó emberek számára.⁷⁸ 1876 nyarára sorra jelentek meg pozitív reakciók az ottománok részéről, nem csupán a zsidó, hanem az általános sajtó hasbjain.⁷⁹

A szenvedélyeket tovább szította George Eliot havonta megjelenő publikációja, a *Daniel Deronda*, amely nyolc részletben jelent meg február és szeptember között. Amikor a hatodik rész, a „Jelenések” a nyár végén napvilágot látott – ebben a részben egy Mordecai nevű szereplő arra buzdít, hogy alapítsák újjá a zsidó államot Palesztinában – a *Jewish Chronicle* július 21-i számában lelkes fogadtatásban részesült.⁸⁰ Addigra Guedalla teljes szívvel magáévá tette az újbóli honfoglalás átfogóbb tervét. Szeptember végén elküldte a török államadóssággal foglalkozó, akkoriban megjelent röpiratát George Eliotnak, amelyben kissé erőltetetten próbálja rávenni, „ismerje el, hogy ő – mármint Guedalla – már az elmúlt év novemberében a zsidók kezében vizionálta Szíriát”. Októberben Guedalla arról is tudósította Eliotot, hogy az ő utasítására a 42. fejezetet, amely a zsidó állam megalapítására szólít fel, lefordították héberre és megjelentették a zsidó sajtóban.⁸¹ Eliot válaszában közölte, hogy „valamivel több, mint véletlen egybeesés... hogy az Ön által említett időpontban, az elmúlt télen, amikor én a klubban éppen ezt a jelenetet írtam, az Ön gya-

korlati helyzetfelmérését éppen azok az elgondolások foglalkoztatták, amelyek egybe-csengenek az én elképzeléseimmel”.⁸²

Vajon miről folyhatott a vita a ramsgate-i asztal körül a rákövetkező évben, amikor az évfordulós ünnepek zajlottak? Vajon hogyan reagált Montefiore a *Daniel Deronda* és unokaöccse tervei keltette izgalomra? Amit 1874 őszén még mint Schlesinger hóbortos és teljességgel lehetetlen ötletének tartottak, kevesebb, mint két év alatt széles körben tárgyalt lehetőséggé vált.

Schlesinger persze emlékezett rá, hogy ő volt az első, aki az elképzelés mellett lelkesen agitált, de akkoriban kinevették, és örültnek titulálták.⁸³ Később, valamikor az 1878-as berlini kongresszus idején, Schlesinger megint előállt egy kvázi-független zsidó hatalom lehetőségével, névleges török fennhatóság alatt. Egy levélvázlatban, amelyet az isztambuli osztrák-magyar követségnek szándékozott elküldeni, azt írta, hogy talán a javaslatát megvalósíthatatlannak tartják, de ugyanígy megvalósíthatatlannak tartották azt is, hogy Wallachiából (Havasalföld) királyság alakuljon. Megérett az idő „Izrael népének egyesítésére, és szülőföldjére vezetésére. Maradhatnak török fennhatóság alatt, amiként így volt ez Románia és Szerbia esetében is.” Egy herceg – természetesen zsidó herceg –, akit elismernek a hatalmak, mint tették Románia és Szerbia esetében, felszólíthatja népét, hogy térjen vissza szülőföldjére, ekképpen létrehozva „egy nemzeti rendszert saját hercege vagy királya irányításával”.⁸⁴ Hogy a zsidó fejedelemiség névleg alárendeltségben marad az Ottomán Birodalomtól, nagyon bölcs módja volt annak, hogy elejét lehessen venni minden tiltakozásnak, amely abból fakadhat, hogy megszegik a Bölcsök által hagyományosan emlegetett három (vagy négy) eskü közül az egyiket, nevezetesen azt, hogy a politikai entitás létrehozása nem lázadás a nemzetek ellen. Schlesinger, ellentétben sok huszadik századi ultra-ortodox követőjével, nem vette túl komolyan a három esküt.⁸⁵

Húsz év elteltével a megszállott Guedalla figyelmeztette a jeruzsálemi szefárd főrabot, mondván: „Most óva intem dr. Hertzeltől (*sic!*), aki újságíró és szocialista. Manapság a nihilisták és a szocialisták az okai a

zsidók rettenetes üldöztetésének, és el is követnek mindent ennek érdekében.”⁸⁶ Az a fogadtatás, amelyben Herzl és munkásságát Jehosua Stampfer részesítette, ettől egészen eltért. 1896. augusztus végén Schlesinger levelezőlapot kapott régi barátjától, aki akkoriban Petáh Tikvában élt. Stampfer, aki úgy írta alá magát, hogy „szolgája és tanítványa, aki alig várja, hogy felnevelhesse a mi népünket a mi földünkön”, hangot adott lelkesültségének, amikor előző nap kezébe került „Bécsből dr. Herzl röpirata, a *Der Judenstaat*. Alig várom, hogy összevessem az Ön szent könyvével, a *Kollél Ivrimmel*, és ha egy mód van rá, lefordítsam németre és angolra.” A Herzl által megfújta harsona, miszerint hozzanak létre egy zsidó államot, felelevenítette az emlékek sokaságát, és ő maga is megdöbbsent a *Judenstaat* hasonló gondolataitól, és azoktól, amelyekkel 1873-ban találkozott először egy könyvben, annak az embernek a könyvében, akit ő a legnagyobb tisztelettel Admorként „mesterem és tanítómként” emlegetett.⁸⁷

Schlesinger maga is üdvözölte Herzl *Judenstaat in Brit Olám Áháron* (Az örök szövetség: a végső könyv) című, 1898-ban megjelent művében. Régóta megszokta már, hogy élharcosnak tartják, azon külön alakok egyikének, aki eltűri, hogy gúnyt űzenek belőle, amiért a zsidó nemzeté válás, a földműves közösségek betelepítése és a zsidó állam szószólója, de amikor az 1880-as években létrejött a *Cion szerelmesei* mozgalom, utolérték őt az események. Mi több, valaha egyedül vallott nézetei, addigra általánosan elfogadott és széles körben elterjedt ismeretökké váltak. Úgy érezte, kitartó küzdelme nem volt hiábavaló, ugyanakkor gondja volt rá, hogy a történelmi igazságszolgáltatás céljából megörökítse a tényeket, s leszögezze, hogy ő volt az a próféta, aki elsőként ért el nagyszerű eredményeket az új jisuval szemben, amely azzal fenyegetett, hogy homályba borítja az ő teljesítményét.⁸⁸ Mert ha a Gondviselés keze kétségkívül nyomon követhető, az eszköz, amellyel tervét véghezvitte, egészen bizonyosan meghökkentő. Schlesinger előre megjósolta egy hívő Árkadia eljövételét, amelyet autentikus „héber” népesítenek be, *Sálem* ultra-ortodox zsidósága, akik büszkén megőrizték a zsidó név, öltözködés és

nyelv integritását, éles ellentétben a diaszpóra asszimilálódó zsidóságával. Ehelyett sem a „hívők” (a *mitkádsim* címkével a hívő álszentekre utal), sem pedig a neológok (akitket *mitbádsim*nak titulált) nem az elvárásoknak megfelelően viselkedtek. „A neológok meghallották a hívő szót, és megragadták a kínálkozó alkalmat, míg a 'hívőknel' ugyanez süket fülekre talált.”⁸⁹

A politikai cionizmus minőségileg nagyobb kihívást jelentett, mint amivel Schlesinger a *Brit Olám Áháron*ban beírta. A könyv az új jisuvval azonosuló *hokér* (filozófus) és egy *bábám* (bölc) baráti dialógusa, akiről hamar kiderül, hogy nem más, mint maga Schlesinger. A *hokér* nem csupán kihívója a *bábámnak*, a régi jisuvval kapcsolatos kritikája nagyon is meggyőző. A könyv hét fejezetéből a negyedik, az *Én há-málbut* (a szuverenitás kútfeje) a „Szentföld újbóli fellelésével és a Messiás eljövételével” foglalkozik.

A *bábám* célja, hogy eloszlassa a Messiás természetét illető félreértéseket. A szerző evilági, maimonidészi kifejezésekkel jellemzi, mint olyasvalakit, aki majd visszaállítja a Szentföld politikai szuverenitását, és eléri, hogy egybegyűljenek a szétszóródottak. Nem csodatévő, még csak nem is kötelezően hívő ember. „A beteget nem érdekli, hogy a szakorvos nem zsidó vagy eretnek, bűnös zsidó”, amíg tisztességesen teszi a dolgát. „Legyen, aki lenni akar.”⁹⁰

„A mieink közül valaki – jegyzi meg a hokér – publikálta nézeteit, s javasolta, hogy alakuljon meg az állam (*Judenstaat*).”⁹¹ Csakhogy egy ilyen vállalkozás olyan közös erőfeszítéseket kíván, amelyekre a mindig megosztott ortodox zsidók nyilvánvalóan képtelenek, meg nem is hajlandóak. Mi több, a javaslatot az ortodoxok tábora zsigerből elítélheti, mint „olyan újítást, amelyet tilt a Tóra” (*be-bádás ászur min há-Torá*), vagy mint amely utánozza „a[z idegen] népek szokásait” (*be-bukot há-gojim*).

A *bábám* elveti ezeket a feltevéseket. „Ki állítja, hogy elleneznünk kell az asszimilációt (*bukot há-goj*)? Csak ami a vallást illeti... de ami a világ dolgait illeti... a Talmud Bölcsői leszögezték, a Nemzetek Bölcsői nemkülönben [...] hogy kövessük civilizált szokásaikat (*metukán*) mindenben, aminek nincs köze a valláshoz, a dolgok megfelelő rendje pedig az, hogy viselkedjünk a *dereh*

eretnek megfelelően, amely előbbre való a Tóránál...”⁹¹ A technológiai fejlődés modern világában a „szabadság földterületei” látják el a versenyképes állammodellt a nyitott kormány, a közvetlen népszavazás, a felelős miniszterek, a parlamenti demokrácia és a népi államigazgatás által.⁹³

Ami az ortodoxok megosztó hajlamát illeti, ez nem okozhat akadályt, mert az állam felépítése nem igényel homogenitást. „Tegyen mindenki kedve szerint.” Végtére is

a felvilágosult uralkodó rendszerekben számos nézeteltérés van, sokfajta vallás, és mindegyik vallásnak több szektája [...] A vallásnak nem lehet köze a kormányzáshoz. Zsidóknak és nem zsidóknak együtt kell ülniük a tanácsban, moszlimoknak és keresztényeknek [...] És ha nem értenek egyet, mi több, táborokra szakadnak, akkor is békében kell megvívniuk a harcukat, ahogy minden más parlamentben, ahol nyílt ellenzékben létezik a „jobb, a bal és a közép”, mégis egy házban mind összefognak, mert egyes egyedül a nemzet jólétének képviselése lebeg a szemük előtt.”⁹⁴

Ebből következően nem léphet fel törvényes tiltakozás az autentikus zsidó hagyományok részéről sem Herzl, mint potenciálisan messianisztikus szereplő felé, sem a *Judenstaat* felé, amíg a nyugati demokrácia modelljét követik, és garantálják, hogy tolerálják a különbségeket.

Schlesinger elvi alapokon nyugvó ellenkezése a vallási korlátozásokkal szemben még a magyar *Kulturkampf* öröksége volt, ahol a nyomasztó helyzetben lévő ortodox kisebbség meglepő módon egyezsége jutott a liberális nézetekkel, és a lelkiismereti szabadsággal. Schlesingert négy évtizedes megoldáskeresése az ortodoxia kritikus helyzetére, egyedülálló röppályára állította. Ahogy a maga különös módján a zsidó nacionalizmust az ultra-ortodoxiával vegyítette, az kezdetben, a diaszpórában a *Héberék Szövetsége* önkéntes vállalásában nyert kifejeződést, később a Szentföld hívő utópiájában, végezetül a meglepően modern és pluralista Cionbeli zsidó államban.

Schlesinger kétségkívül különöc látnok volt, nem vezető típus. Míg ultra-ortodox írásai jelentős hatást gyakoroltak a tradicionális közösségekre, a *Héberék Szövetsége* hatása, a hívő utópiája, és a hozzá fűződő nacionalista látomások sokkalta körülhatároltabbak.

Ugyanakkor sokáig meglepő előrelátásról tanúskodott, még a zsidó közvélemény leg-lehetőlenebb összefonódásait is megérezte. A történész számára a zsidó nacionalizmus-hoz és cionizmushoz vezető érdekes és váratlan külön ösvényt, amely jelentősen bonyolítja a vallás és nacionalizmus, az ultra-ortodoxia és modernség interakciójáról addig ismert bölcselkedést, és a kutatás számára új utakat javasol.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

E tanulmány létrejöttét az Israel Academy of Sciences and Humanities, 691/92-1 ösztöndíja és a Leslie Vera Keller Foundation for the Enhancement of the Jewish Heritage biztosította. Tanulmányomat Kennedy-Leigh ösztöndíjasként az Oxford University Oxford Center for Hebrew and Jewish Studiesban fejeztem be a 2007-es év harmadik trimeszterében. Köszönet és hála a Yarnon Manor munkatársainak, és első-sorban az akadémia vezetőjének, Piet van Boxelnek, akinek köszönhetően ott tartózkodásom alatt rendkívül jól éreztem magam. Abigail és David Rechter bölcs megjegyzéseivel segítette munkám előző változatát, amelyet a David Patterson szeminárium keretén belül benyújtottam. Fontos szerkesztői megjegyzéseiért külön köszönet Kenneth Mossnak.

JEGYZETEK

- ¹ Montefiore 1863-64 telén tett marokkói útjával kapcsolatban lásd Loewe, ed., *Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore*, 145-61; és Hodgkin, *Narrative of a Journey to Morocco*. Az évforduló annak a négynek egyike, amelyet évente megünnepeltek Ohel Moshe ve-Yehooditban, a ramsgate-i Montefiore College-ban.
- ² A leveleket szinte bizonyosan Loewe fordította. Montefiore körirata Elázár Rokeachnak és Jichák Friedmannak Cfátba küldött héber példánya fennmaradt, faksimile kiadásban megjelentette Ilan, „Mihtavim le-Montefiore” 176-82, itt 178. Ilan rövid, népszerű cikkén kívül a leveleknek alig szenteltek figyelmet a tudományos irodalomban.
- ⁵ Asher Amschejewitz Ramsgate-ből Simon Mintznek Tscheschenbe írt levele, megjelent in: Há-Ivri (Brody), 11. no.12 (1875. március 5.): 185. A vilnai születésű Amschejewitz (1824-1903), aki a volozsini jesivában tanult, egyike volt akkoriban a College-ban tanuló három bentlakó diáknak. Sém olám címmel írt egy brosúrát Montefiore marokkói látogatásáról, és héberre fordította Sir Moses naplójának egyes részleteit. Lásd Cardozo

- „From the Dedication of the Synagogue”, 67.
- ⁴ Bartal, „Tohnijot hitjásvut”. A leveleket, amelyeket először Louis Loewe fordított le héberből angolra, és amelyek függelékként jelentek meg [Judith Montefiore] *Notes from a Private Journal of a Visit to Egypt and Palestine* című könyvéhez csatolva, később Eliezer Krotingen, szintén a Ramsgate-ben élő bentlakó tudós fordította vissza héberre: Jehudit... Szipur mászá le-száráti Jehudit Montefiore. Ezek a kétszer lefordított levelek régóta nagy szolgálatot tesznek a jisuv történészeinek mint a termékeny aktivitás elsődleges bizonyítékai.
- ⁵ Minden utalás a legújabb, 1990-es kiadásra vonatkozik. Lásd Silber, „The Emergence of Ultra-orthodoxy”.
- ⁶ 1955-ben újra kiadták, és ha nincs jelölve, az utalások erre a kiadásra vonatkoznak.
- ⁷ Elboim-Dror, Há-máhar sel etmol, 1:46-50.
- ⁸ Széfer há-Má’ále, 26a-b, 27a, 29a, 31b-32a fólió, és más-hol.
- ⁹ Uo., 24b-25a. fólió. Három évvel később Schlesinger egyik közeli munkatársa, Simon (Jehosúa) Stampfer arról számolt be Jeruzsálemből, hogy a Meá Se’árim Society „kizárólag héber nyelven” részvényeket bocsátott ki. *Jewish Chronicle*, 1876. november 17., 525. Egy (javarészt) héber nyelven írt banki részvény fakszimiléjét a két háború közti időszakból lásd Matalon, „The Beautiful Field of Judaic Shares,” 23.
- ¹⁰ Malachi, Prákim, 286-89, különösen 288. Hasonló történetírási értékelésért lásd Silber, „Pá’amé lév há-ivri,” 228, 11. jegyzet.
- ¹¹ Schlesinger az alapítók második csoportjához, a „Járkonimhoz” tartozott. Az évek során, ahogy a településnek szentelt különböző jubileumi kötetek megjelentek, a település történetében játszott szerepe mind nagyobb hangsúlyt kapott. Érdemes összehasonlítani a Széfer há-joval li-mlot hámisim sáná le-jiszud Petáh Tikvában (1828), 34-35. neki szentelt fél oldalt Mintz írásával: „Há-Ráv Ákivá Jozséf Schlesinger” (1938), 387-98. Kressel Ém há-mosávojtjában (1953) már központi szerepet kap.
- ¹² Elboim-Dror, „The Ultimate Ghetto.” Két amatőr történet Shahaari, Rabbi Ákivá Jozséf Schlesinger és Margalit, Ráglé mevászér.
- ¹³ Silber, „Ákivá Jozséf Schlesinger”, újra kiadva függelékként: Silber, „Pá’amé lév há-ivri,” 225-54, itt 228, 11. jegyzet
- ¹⁴ Ez a kép azonban mind jobban módosul a hárdálim, az ultra-ortodox telepek újabb megjelenése által, amely jelenséget Schlesinger meglepő módon előre megjósolt.
- ¹⁵ Friedman, „Life Tradition and Book Tradition.”
- ¹⁶ Katz, *Le’umijut jehudit*, 263-356; Katz, „Cvi Hirsch Kallischer,” 209-27; Salmon, „Tradition and Modernity”; Avineri, *The Making of Modern Zionism*; Shimoni, *The Zionist Ideology*, 71-82; Myers, *Seeking Zion*; Bartal, „Messianism and Nationalism.”
- ¹⁷ Eboim-Dror, „The Ultimate Ghetto.”
- ¹⁸ Hogy ez az értékelés helytálló-e, az Abigail Green *Moses Montefioréről* írt, hamarosan megjelenő életrajzából fog kiderülni.
- ¹⁹ Lásd: A magyar izraelita.
- ²⁰ Amellett, hogy szellemi mozgatóereje volt a társaságnak, Kern jelentős közösségi vezető is volt egyben, továbbá a Pester Lloyd megalapítója. A kormány az 1850-es években őt tartotta a magyar gazdasági élet egyik legjelentősebb alakjának. Lásd: *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848-1867*, 104. Magyar és zsidó

- identitásának természetéről lásd: Hirschler, Emlékbeszéd néhai Kern Jakab felett, és Silber, „Páámé lév há-ivri,” 235.
- ²¹ Puskás, „Zsidó haszonbérlok.”
- ²² Knopfler Sándor, „Érdekes folyamodvány a sátoraljaúj-helyi mintafőiskola ügyében”, Magyar Zsidó Szemle 27 (1910), 360-67, német nyelvű folyamodvány, 364 - idézi Silber, „A Jewish Minority.”
- ²³ Lásd például egy ismeretlen külföldi megjegyzéseit „Há-jehudim be-Hágárijá” (A zsidók Magyarországon), Há-Emet (Die Wahrheit), szerk. Aron Liebermann, 1. kötet (1875): 78.
- ²⁴ „Báró Montefiore Mózes Pesten”, Magyar Izraelita 4 (1863): 179-81. A megjelent Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore nem tesz említést magyarországi látogatásról. Az Izraelita Magyar Egylet küldöttsége összeállított egy „ki kicsoda a magyar zsidók között” listát: dr. Rózsay József, dr. Pollák Henrik és dr. Gross Fülöp; Fenyvessy Adolf, Zsengeri Mór és Tencer Pál újságírók, valamint Wahrmann Mór bankár, aki hamarosan a magyar parlament első zsidó képviselője lett.
- ²⁵ Szabad, Forradalom és kiegyezés; uo. Magyar politikai áramlatok.
- ²⁶ A' honi izraeliták között magyar; Első magyar zsidó naptár, Mezei, „Az Izraelita Magyar egylet”; Büchler, „A magyar nyelv terjeszkedése”; Szalai, „A hazai zsidóság magyarosodása.”
- ²⁷ Az esetről Szabolcsi Miksa számol be, „A pesti izraelita nagyhitközség”, 81-82. Lásd még: Kayserling, Dr. W. A. Meisel; és Büchler, A zsidók története Budapesten, 489.
- ²⁸ Magyar Izraelita 1 (1861): 20.
- ²⁹ Buzinkay, Borsszem Jankó és társai.
- ³⁰ Lásd: Silber, „Holländer, Leo,” 736-37.
- ³¹ Allgemeine Zeitung des Judenthums [AZJ], 27 (1863): 346, 366; és Magyar Izraelita 4 (1863): 181.
- ³² Lásd: Katz, A House Divided; és Silber, „Orthodoxy,” 1292-97.
- ³³ L[eo]. H[olländer]. egy május 20-án Pestről feladott levélben „Zwei Tage mit Sir Moses Montefiore: Ein Charakterbild,” AZJ 27 (1863): 345-47, 365-67. Kissé változtattam a cikk angol fordításán. „Pesth – Two Days with Sir Moses Montefiore,” The Jewish Chronicle and the Hebrew Observer, 1863. június 19., 5-6.
- ³⁴ Lásd többek között Wolf, Sir Moses Montefiore, 242; Sokolow, History of Zionism, 1:120; Goodman, Zionism and the Jewish Diaspora, 12; uo. Moses Montefiore, 20; Simon, Forrunners of Zionism, 5; Sonia I. Lipman, „The Making of a Victorian Gentleman,” 17-18; Vivian David Lipman, „Sir Moses Montefiore,” xxxii; Friedman, bevezetés a The Question of Palestine, xxxii c. művéhez., Israel Bartal egyébként kiváló „Moses Montefiore.” c. cikkében nem említi ezt az esetet.
- ³⁵ Eliav, „Há-Ráv Esriel Hildesheimer”; Hildesheimer, „Contributions toward a Portrait of Esriel Hildesheimer”; és Ellenson, Rabbi Esriel Hildesheimer.
- ³⁶ Lásd Silber, „The Emergence of Ultra-orthodoxy,” részletesen. Lichtensteinről lásd: Weinberger, Bét Hillél; Lichtenstein, Toldot ve-zihronot; és Cohen Háhmé Transzilvánijá, 142-45.
- ³⁷ [Schlesinger], Cááváát Mose ... ve-nilve eláv széfer Ná'ár ivri. 1863-ban legalább három kiadást Ha-Levi Schischa jegyzett „He'árot bibliográfiót,” 83-84.
- ³⁸ Adolf Duschak írja Pressburgból 1864. január 8-án, hogy néhány héttel azelőtt megjelent egy brosúra. Lásd: Israelit 5 (1864): 37-38.
- ³⁹ Schlesinger, El há-ádárim, 7-9. A jiddis-német szöveg német átíratát és héber fordítását lásd: Silber, „Páámé lév há-ivri,” 251-53. Lásd Schlesinger, Léve há-ivri, 2: 184-86, jegyzet és 282-88, jegyzet, egy adásvételi szerződés későbbi, héber változata.
- ⁴⁰ Az alcím, Chewra, latin betűkkel.
- ⁴¹ Ez Ha-Levi álláspontja, „Házono há-mesih sel R. Ákivá Jozsef Schlesinger,” aki azt állítja, hogy 1863-ban „a visszatérés Cionba” volt a társaság célja. Kressel feltételezi, hogy az 1873-as változat „részben az [általa kiadott] tíz évvel korábbi pamflet héber változata” („Kuntresz szeszolál netivá” 155-56). A Széefér há-Má'ále „rövid bevezetője”, és az 1b-2b és 4b. fólió alapján készültek. Schlesinger máshol is utalt az 1863-as pamfletre. Lásd: „Omá-nujot,” Schlesinger Léve há-ivrijében 2. kötet 86b. fólió.
- ⁴² Lásd: Liberles, Religious Conflict in Social Context; and Sternherz, „A székesfehérvári zsidók,” MZsSZ 10 (1893): 548-58, 622-27; 11 (1894): 102-6, 177-90, 539-48, 623-37.
- ⁴³ Lásd még Schlesinger, Léve há-ivri, 2:196.
- ⁴⁴ Magyarország vezető rabbijai Püspökladányban gyűltek össze, hogy megalapítsák a Kollél Ungarnt. Alapszabályzatát Abonyban írták alá 1862. október 3-án (5623 Heszván 3). Schlesinger, Simru mispát, 38b fólió; és Ha-Levi, „Hivászdut Kollél Ungarn,” 227-54. A Kollél Ungarn csupán egyike volt a számos hasonló szövetségnek, amelyekben az előző két évtized során szakadás állt be a Kollél Perusim miatt. Bár egyes források szerint a Kollél Ungarnt 1858-ban alapították, valójában hivatalosan 1862-ben jött létre.
- ⁴⁵ Leopold Löw szegedi reform rabbi a kezdetektől lelkes támogatója volt a Világszövetségnek, és tevékenységéről rendszeresen tudósított hetilapja, a Ben Chananja hasábjain. A magyar helyi szervezetek és tagjaik névsora szerepelt az évi jelentésekben. Herzl Jakab, Tivadar apja a pesti tagok névsorában szerepel: Bulletin de l'Alliance Israélite Universelle, 1867. január 1. 95.
- ⁴⁶ A „Héber” kifejezésért lásd: Széefér há-Má'ále, 7b fólió; hivatkozással lásd [Schlesinger], Bét Jozsef hadás, 5a, fólió.
- ⁴⁷ [Schlesinger], Kol nehé mi-Cijon, 8b-9a fólió.
- ⁴⁸ Széfer há-Má'ále, 24a fólió.
- ⁴⁹ Hogy pontról pontra összehasonlítsuk Kalisher Drisát Cijonját és Schlesinger Széfer há-Má'ále-jét, lásd: Freidin, „Há-Ráv Ákivá Jozsef Schlesinger,” különösképpen 351-52, 29. jegyzet
- ⁵⁰ Erre egy David Gordonnak, a Há-Mágid című, Kalischer szócsövének tekintett hetilap szerkesztőjének címzett rövid jegyzetből következtethetünk, amelyet Schlesinger adott ki héber/jiddis-német havonként megjelenő folyóiratában: „Lycknek, a Ráv há-Mágidnak. Nagy megtiszteltetésnek vettem levelüket, de a Hevrá bejelentéséről nem volt tudomásom.” Ámud há-Jirá 1. 1-2 szám (1866. május 11.): 57.
- ⁵¹ Blumberger, Natonek József; Ha-Cohen Weingarten, Há-Ráv Jozsef Natonek; Frankel, Résit há-cijonut há-medinit; Frankel, „Joseph Natonek; Shimoni, The Zionist Ideology, 78-80; Patai, The Jews of Hungary, 331-36. Lásd még Silber, „Natonek, Joseph,” 1255-56.
- ⁵² Lásd a vonatkozó dokumentumokat Kaniel, „Tenu'át jisuv Erec Jiszráél u-mejaszdé Petáh Tikvá. Igeret Há-Ráv C. H. Kalischer el Eliézer Raab” (The Movement for the Settlement of the Land of Israel and the founders of Petah Tikvah: R. Z. H. Kalischer levele Eliezer Raabhoz) in: Be-má'avár, 221-28; és Raab, Há-telem há-rison,

- 245-48 második kiadás. Natonek családi kapcsolatairól lásd Frankel, Résit há-cijonut há-medinit, 13. Gabriel Dessauer kajári rabbi, aki az egyik dokumentumot jegyezte, amelyet Kalischer Raabnak küldött 1867-ben, egy közös Luzzatto-ösön keresztül rokonságban állt Schlesingerrel.
- ⁵³ Ez az új társulás egyesítette a meglévő szövetségeket: Schlesinger Társaság a „Korona” Visszaszerzéséről elnevezésű egyletét a Kézműves Egylettel (Po'álé Cedek vagy Handwerker-Verein) és az Izrael megsegítésére alakult társasággal (Ezrát Jiszráél). Ennek az egyesülésnek vitán felül Schlesinger volt a mozgatórugója. A Shmuel ha-Cohen Weingarten szerkesztésében megjelent Be-sevá jisuv há-árec faksimile kiadása annak a kötetnek, amely magában foglalja a társaság rendeleteit és a rabbik Kelet-Európa-szerte egymáshoz írt leveleit, amelyek többé-kevésbé tartalmazzák a társaság programját. A levelek 1876 és 1877 között keletkeztek, az utolsó Kalischer rabbi fiának Louisnak (Jehudá Leib) tollából származik. A rendeleteket ros há-sáná és jom kippur között írták alá 5636-ban, vagyis 1875 őszén (57). Weingarten tévesen datálta Schlesinger társaságának megalapítását egy évvel későbbre, 1876-ra (2), ezt a tévedést vette át Yisrael Freidin, „Há-Ráv Ákivá Joszéf.” Freidin további értékes dokumentumokat tett közzé Weingarten hagyatékából mikrofilmen (32655 film) a jeruzsálemi Institute of Microfilmed Hebrew Manuscripts, National and University Libraryben. A híres Társaság a talaj megműveléséért és a föld rendeletei nagy becsben állnak, a második dokumentum, a standard dokumentáció új kiadásában a Cion szerelmesi mozgalom körülbelül fél évvel később jött létre, 5636 Nisszán 1-jén, azaz 1876. március 26-án. Lásd: Ktávim le-toldot Hibát Cijon, 1:49-51.
- ⁵⁴ A levél nem sokkal ezután jelent meg in: An open letter, héber rész, 35. Lásd még Alkalai levelét Cáná'ánról in: Hávácelet 5, 31. szám. (5635 sziván 1 [1875. június 4], újra kiadva in: Kítvé há-Ráv Jehudá Alkalai, 2:761.
- ⁵⁵ A dal saját szerzeménye, Schlesinger „Pizmonim” (Dalok) in: Simru mispát tinjáná 43b-44a fólió. Schlesinger annak tulajdonítja, hogy nem sikerült megvásárolni a falut, hogy a „gonosztevők és az álszent, képmutató hívők” ellenezték, és azzal rágalmazták meg őt, hogy „bűnösök és gonosztevők” települését akarja létrehozni. Egy 1892-ben kelt emlékiratban Jehosúa Stampfer felsorolta mindazokat a földművelő településeket, amelyek létrehozásában része volt, köztük a Cáná'á megszerzésére Schlesingerrel, David Gutmann-nal és Hebron szefárd rabbijával, R. Elijáhu Suleiman Manival tett sikertelen kísérletet Bét Guvrin közelében 1876-ban. Felelevenítette a Társaság a „Korona” Visszaszerzéséről megalapítását is, 1873-ban. „Mihtáv mi-R. Jehosúa Stampfer el R. Ze'ev Já'avec” (Jehosúa Stampfer levele Ze'ev Já'avecnek), in: Grayevski szerk., Házon Jehudá ve-Jerusálájim, 117. szám.
- ⁵⁶ Az az érzésünk, hogy Schlesinger központi szerepet játszott a mozgalom lendületbe hozásában. Hillél Mordeháj Eliézer Schlesinger, „Pe'ulát cádik” (Egy tisztességes ember cselekedetei), in: Schlesinger, Snát sábaton, 21-22.
- ⁵⁷ A következő rész Schlesinger Lév- há-ivri egy fejezetén, a „Há.Omáuton” alapul. 2:212-27.
- ⁵⁸ Silber, „The Limits of Rapprochment” és „Jesivot én mácuí.”
- ⁵⁹ Schlesinger, Lév há-ivri, 2:224, jegyzet.
- ⁶⁰ „Treatise on Abstinence” in: ibn Paquda, Duties of the Heart, 2:304 és 317.
- ⁶¹ BT Beráhot 35b: „...Össze kell kapcsolnod a tanulmányokat a világi foglalatossággal. Ezt a nézetet vallja R. Ismáél. R. Simon b. Joháj felteszi a kérdést: Lehetséges ez?... Nem; de amikor Izrael véghezviszi a Mindenható akaratát, a munkájukat mások által végzi el... Mondá Ábáje: Sokan követték Ismáél tanácsát, és az bevált; mások R. Simon b. Johájra hallgattak, és ők nem jártak sikerrel.”
- ⁶² Schlesinger, Lév há-ivri, 2:220-21. Apósa osztotta nézeteit a földműveléssel és erkölcsgazdasággal kapcsolatban. Lásd: Lichtenstein, Mászkil el dál, 2. kötet 94b fólió.
- ⁶³ Széfer há-Má'ále, 15a fólió, a kormányrendeletek fenyegetésével kapcsolatban.
- ⁶⁴ Például Ha-Levi, „Há-Ráv Ákivá Joszéf Schlesinger,” 45-49; és Ungerfeld, „R. Ákivá Joszéf Schlesinger,” 4-5.
- ⁶⁵ Széfer há-Má'ále szerepel Nathan Adler főrabbi könyvtárkatalógusában, amely a New York-i Jewish Theological Seminary Library tulajdonába került. Lásd: Elkan Nathan Adler Collection, JTS 15. 132.
- ⁶⁶ Névtelen levél 5634 elul 15-én (1874. augusztus 28.) in: Translations, 26-27. Van továbbá egy levél a fiától, 38-40. A Magyar Kollél tagjai közt van két apa és két fia, akik szerzőként jelölik meg magukat: Mose Novemesto Hamburger (1801-88), Hátám Szofér követője, aki 1857-ben fiával, Méirrel Palesztinába emigrált és Jaffában telepedett le; és Jehosúa Stampfer (1850-1908), aki 1868-ban érkezett Jeruzsálembe, és az apja, Benjamin (sz. 1828), aki négy évvel később érkezett. Lásd: „Luáh mi-kollél somré há-homot” (Kollél Somré há-Homot népszámlálás) (1875, Jeruzsálem), Ms Montefiore 512, Jews' College, London. Mose Hamburger, aki aktívan részt vett az üzleti életben és a Magyar Kollél ügyeiben, valószínűbb jelölt, mint Benjamin Stampfer, aki tevékenységét a tanház négy szárnyára korlátozta.
- ⁶⁷ Magángyűjteményben található (lásd Függelék).
- ⁶⁸ Nyilvánvaló utalás John Gawler ezredesre, az elhivatott brit izraelitára. Vajon Gawler volt az a „nagyon művelt angol úr”, aki 1870-ben megkereste Heinrich Graetz, és ajánlatot tett egy „diszkrét tervre”, amelyhez ötven bátor, felfegyverzett zsidó férfira van szükség, akiket „kelő zsidó hazafiság” jellemez? Heinrich Graetz levele Moses Hesshez 1870. május 27-én, in: Graetz, Tagebuch und Briefe, 303. Négy év múlva írt levele, Letter dated 10 June, 1874, from Colonel John C. Gawler... to Sir Moses Montefiore... on the Subject of the Promotion of Agriculture in the Holy Land and the Industrial Occupation of its Inhabitants (London, 1874) arra készítette Montefiorét, hogy egy hónappal később közreadja saját köriratát. Akárcsak azt a kiadványt, ezt is a London Committee of Deputies of the British Jews adta ki. Lásd: Yardeni-Agmon, „John Gawler ve-tohnto.”
- ⁶⁹ Az ezután következők alapjául Schlesinger, Simru mispát szolgál, 37b-38a fólió.
- ⁷⁰ Lásd fenn: 56. jegyzet.
- ⁷¹ Montefiore naplójában 1875-re jegyzi hetedik palesztinai útját. Egy rövidebb változat található in: Loewe, szerk., Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore, 272-82; egy sokkal részletesebb beszámoló „A narrative of a fourty days' sojourn in the Holy Land,” in: An open letter, 41-148. A Siratófalnál tett látogatása és a szék hiánya a 134.

- oldalon található. Schlesingerrel való találkozásáról nem tesz említést.
- ⁷² Bejelentése 5636 kislév 3-án, szerdán (1875. december 1-jén) látott napvilágot a Budapesten megjelenő jiddis/német/héber ortodox hetilapban, Schewes Achim 6, 13. szám (1876. január 11.): 1-2. Kézirat vázlata megtalálható a Judaica Jerusalem árverési katalógusában, 348-as tétel.
- ⁷³ A Káhal Ivrim pecsétjének szövegét lásd uo. aukciós katalógus, 522-es tétel, szövege latin betűvel a következő: „Aliance-Hebräer zu Jerusalem”. A pecsét jelenleg magántulajdonban van.
- ⁷⁴ Há-ivri (Brody) 11. kötet, 12. szám (1875. március 5.): 185.
- ⁷⁵ Jewish Chronicle, 1876. március 24. 832. Simon [Jehosua] Stampfer először uo. 1876. január 7-én vetette fel az elgondolást, 653. Egy másik író számolt be róla, hogy „a Nagyvezír szíriai földterületek cseréjét veszi fontolóra török kötvényekért” („Land in Palestine and the Turkish Default,” uo. 1876. április 14-én, (26-27). Lásd még „Turkish Bonds and Palestine”, uo. 1876. június 9. Stampfer leveleinek héber fordítását lásd: Naor, „Me-et kátávénu.”
- ⁷⁶ Mindkét levelet teljes terjedelmében idézi Guedalla, Mitigation and extenuating circumstances, 27. Lásd még Guedalla, Memorandums relating to the Ottoman loans, 78-80. Legnagyobb kötvénytulajdonosi szerepéről lásd Clay, Gold for the Sultan, 383, 462, 479, 480. Köszönet dr. David Rechternek, aki rendelkezésemre bocsátotta Guedalla két ritka pamfletjét.
- ⁷⁷ Guedalla, Mitigation and extenuating circumstances, 29.
- ⁷⁸ Uo. 28-29. a jelentést idézi Jewish Chronicle, 1876. május 19. 100-101.
- ⁷⁹ Erről az esetről lásd részletesebben Ben-Arieh, „Há-ivkuáh.”
- ⁸⁰ A regény hatásával mérhető a lírai, könyvterjedelmű recenzió, tele a zsidó nacionalizmust taglaló angolra fordított, német nyelvű cikkek sorozatával. A recenziót David Kaufmann írta *George Eliot and Judaism* címmel. A cikksorozat először Graetz Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums 26 (1877): 172-88, 214-31, 255-70 című művében jelent meg. Lásd még Werses, „The Jewish Reception of Daniel Deronda.”
- ⁸¹ A Daniel Derondából származó fordítás, amelyre Guedalla nyomatókosan felhívja a figyelmet a „Ji'ud hále'umile-ám Jiszráél” (A nemzet hívó szava Izrael népehez) című műben jelent meg, Há-Mágid, 1876. szeptember 6. 4-5. Arról is számot ad, hogy Guedalla már 1875 októberében felajánlotta, hogy az ottománok adóságaik fejében engedjenek át palesztin földterületeket. A Há-Levánon, 1876. október 17-én erősen támadó hangú cikkben lépett fel a Há-Mágidban megjelent írás ellen, nevetség tárgyává téve Guedalla felelőtlenségét és lehetetlen elképzelését.
- ⁸² The George Eliot Letters, 228, 3. jegyzet
- ⁸³ Lásd a Táná debé Elijá Rabához írt (Jerusalem: R. Y. N. Loewy & Partners, 1906) bevezetőjét.
- ⁸⁴ A jiddis-német nyelven készült vázlat látható a Máhon Lév há-Ivri (Jerusalem, 1993) brosúrájának címlapján. A levél valamikor a Törökország, Oroszország és Románia között létrejött San Stefanó-i békeszerződés utáni időre datálható, mely szerződést 1878. március 3-án írtak alá és a románok és szerbek függetlenségét ismerik el benne. Románia a Berliini Kongresszus megállapodásai következtében lett független királyság 1878. július 13-án.

- Lásd Kohler and Wolf, „Jewish Disabilities in the Balkan States,” 61, 108. Akkoriban, 1876. október 21-én történt, hogy Natonek József is memorandumot juttatott el Abdül Hamid szultánhoz Aleko pasán, a bécsi ottomán nagyköveten keresztül, amelyben tömeges zsidó betelepülésre tett ajánlatot Palesztinába, széles körű autonómiával. Lásd: Karpát, „Ottoman Immigration Policies,” 793-94.
- ⁸⁵ Bár Schlesinger számtalan alkalommal idéz a Babilóniai Talmud Ketubot klasszikus alapszövegéből, 110-111 fejezet, csak érintőlegesen említi a három esküt, amelyet Izrael népe a magáévá tett, nevezetesen: ne kapaszkodj fölfelé, mint egy falra (tehát ne erőszakosan, tömegben), ne lázdj a világ népei ellen, ne késeleltesd (és ne is siettesd) a napok végét. Hogy ezt a három esküt mennyire komolyan vették, ahhoz ved össze Breuer, „Há-din beslos há-svu'ot,” Ravitzky, Messianism, Zionism, and Jewish Radicalism c munkájával, Függelék, „The Impact of the Three Oath in Jewish History,” 211-34.
- ⁸⁶ Az angol leveleket közli Rosin, „Igtrot Háim Gedáliá le-R. Já'ákov Saul Eljásár,” 182.
- ⁸⁷ Egy Schlesingernek írt héber nyelvű levelezőlapon Jehosua Stampfer írja 5656 elul 15-én (1896. augusztus 24-én). A levelezőlap magántulajdonban van.
- ⁸⁸ Schlesinger, Brit Olám Áháron, 48b fólió.
- ⁸⁹ Ákivá Jozséf Schlesinger bevezetője a Táná debé Elijáhu Rábá kiadásához.
- ⁹⁰ Schlesinger, Brit Olám Áháron, 43b, 45a-b, 60a.
- ⁹¹ Uo. 59a fólió.
- ⁹² Uo. 61b-62a fólió.
- ⁹³ Uo. 61a- és 63b.
- ⁹⁴ Uo. 59b és 64b.

BIBLIOGRÁFIA

- A' honi izraeliták között magyar nyelvet terjesztő pesti egyletnek... alapszabályai (The Statutes of the Pest Society for the Dissemination of the Hungarian Language among the Jews of the Homeland). Pest: Landerer & Heckenast, 1847.
- A magyar izraelita kézmű- és földművelési egylet hetvenéves működése 1842–1912 (The seventy-five years activities of the Society for Disseminating Agriculture and Crafts among Hungarian Jewry). Budapest: MIKEFE, 1912.
- An open letter addressed to Sir Moses Montefiore, bart., on the day of his arrival in the Holy city of Jerusalem: 22 Tamoz, 5635... July 25, 1875; translated from the original Hebrew; together with A narrative of a forty days' sojourn in the Holy Land... by Moses Montefiore, on his return from his... pilgrimage to the Land of Promise ... (Nyílt levél Sir Moses Montefioréhez, Jeruzsálem Szent Városába történt megérkezése napján: 22 Tamoz, 5635. July 25, 1875; héber eredetiből fordítva; együtt a Moses Montefiore beszámolója a Szent Földön tett negyven napos zarándokútjáról című munkával...) (London: Wertheimer, Lea and Co, 1875).
- Amschejewitz, Asher. Sém olám. Warsaw: Lebnzon, 1864.
- Avineri, Shlomo. The Making of Modern Zionism. London: Weidenfeld and Nicolson, 1981.
- Bartal, Israel. „Tohnijot hitjávut' mi-jemé mászá'o há-séni sel Montefiore le-Erec Jiszráél (1839)” (“Settlement proposals” during Montefiore's second visit to the Land of Israel, 1839) („Letelepedési javaslatok” Montefiore

- 1839-ben Izrael földjén tett második útjáról). *Sálem* 2 (1977): 231–96.
- Bartal, Israel. „Moses Montefiore: Nationalist before His Time, or belated Shtadlan?” *Studies in Zionism* 11, no. 2 (1990): 111–25.
- Bartal, Israel. „Messianism and Nationalism: Liberal Optimism vs. Orthodox Anxiety” *Jewish History* 20 (2006): 5–17.
- Ben-Arieh, Jehosúa. „Há-vikuáh al há-hácá'a liknot et ádmot Erec Jiszráél bi-snot há-70 sel há-me'á há-19: Epizodá o bábu'á?” (The debate over a proposal to purchase Palestine in the 1870s: A fleeting episode or a sign of the times?) (Vita Palesztina megvásárlásának 1870-es javaslatáról: múltó epizód vagy az időök jele?). In *Ge'ulát há-kárka be-Erec Jiszráél: Ra'ayon u-ma'aseh* (Redemption of the land of Eretz Yisrael: Ideology and practice) (Erec Izrael földjének visszavásárlása: elmélet és gyakorlat), edited by Ruth Kark. Jerusalem: Jád Jichák Ben-Cvi, 1990.
- Blumberger József. Natonek József. Budapest: h. n., 1912. *The Journal of Israeli History* 141
- Breuer, Mordeháj. „Há-din be-slos há-svu'ot be-dorot há-áharonim” (The assessment of the three oaths in recent generations) (Hogyan értékeli napjaink nemzedéke a három esküt). In *Ge'ulá ve-mediná* (Redemption and state) (Visszavásárlás és állam). Jerusalem: Ministry of Education and Culture, 1979.
- Büchler Sándor. A zsidók története Budapesten a legrégibb időktől 1867-ig. Budapest: IMIT, 1901.
- Büchler Sándor. „A magyar nyelv terjeszkedése a zsidók közt”. *IMIT Évkönyv* 10 (1905): 259–64.
- Buzinkay Géza. Borsszem Jankó és társai. Budapest: Corvina, 1883.
- Cardozo, D. A. Jessurun. „From the Dedication of the Synagogue to the Death of Sir Moses Montefiore” In *Think and Thank: The Montefiore Synagogue and College, Ramsgate, 1833–1933*, edited by D. A. Jessurun Cardozo and Paul Goodman. Oxford: Oxford University Press, 1933.
- Clay, Christopher. *Gold for the Sultan: Western Bankers and Ottoman Finance, 1856–1881*. London and New York: I. B. Tauris, 2000.
- Cohen, J..J. *Háhmé Tránszilvániá* (The sages of Transylvania) (Erdély bölcsei). Jerusalem: Máhon Jerusálájim, 1989.
- Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung: Das Ministerium Schwarzenberg. Bd. 2: 8. Ja'nner 1850–30. April 1850, edited by Thomas Kletecka. Vienna: Österr. Bundesverlag, 2005.
- Elboim-Dror, Ráhel. *Há-máhar sel etmol* (Yesterday's tomorrow) (A tegnap holnapja). 2 vols. Jerusalem: Jád Jichák Ben-Cvi, 1993.
- Elboim-Dror, Rachel. „The Ultimate Ghetto: A Subversive Ultra-Orthodox Utopia” *Jewish Studies Quarterly* 7, no. 1 (2000): 65–95.
- Eliav, Mordeháj. „Há-ráv Ázriel Hildesheimer ve-háspá'áto ál jáháduť Hungáriá” (Rabbi Esriel Hildesheimer and his influence on Hungarian Jewry) (Ezriel Hildesheimer rabbi és határa a magyar zsidóságra). *Zion* 27, no. 1 (1962): 59–86.
- Ellenson, David. *Rabbi Esriel Hildesheimer and the Creation of a Modern Jewish Orthodoxy*. Tuscaloosa and London: University of Alabama Press, 1990.
- Első magyar zsidó naptár és évkönyv. Pest: Landerer & Heckenast, 1848.
- Frankel, Dov. *Résit há-cijonut há-medinit há-modernit* (The beginnings of modern political Zionism) (A modern politikai cionizmus kezdetei). Haifa: Uj Kelet, 1959.
- Frankel, Mordeháj. „Joseph Natonek, hogé há-cijonut há-medinit, le-or ktáváv” (Joseph Natonek the political Zionist thinker – in light of his writings) (Natonek József, a cionista politikai gondolkodó – írásai fényében). *Kivunim*, no. 24 (August 1984): 123–43.
- Freidin, Jiszráél. „Há-Ráv Ákiva Jozsef Schlesinger ve-'Hevrát Jisuv Erec Jiszráél há-Kedosá' 5636 (1876)” (Rabbi Akiva Yosef Schlesinger and the Society for the Settlement of the Holy Land of Israel, 1876) (Ákivá Jozsef Schlesinger rabbi és a Társaság a Letelepelésért Izrael Szent Földjén, 1876). *Sálem* 6 (1992): 347–60.
- Friedman, Isaiah. *The Question of Palestine, 1914–1918: British-Jewish-Arab Relations*. New Brunswick, NJ: Transaction, 1992.
- Friedman, Menachem. „Life Tradition and Book Tradition in the Development of Ultraorthodox Judaism” In *Judaism: Viewed from Within and from Without*, edited by Harvey E. Goldberg. Albany: SUNY Press, 1987.
- The George Eliot Letters, edited by Gordon S. Haight. New Haven: Yale University Press, 1955.
- Goodman, Paul. *Zionism and the Jewish Diaspora*. London: The English Zionist Federation, 1921.
- Goodman, Paul. *Moses Montefiore*. Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1925.
- Graetz, Heinrich. *Tagebuch und Briefe*, edited by Reuven Michael. Tübingen: C.B. Mohr, 1977.
- Gravevski, Pinhász, ed. *Házon Jehudá ve-Jerusálájim* (The vision of Judah and Jerusalem) (Júda és Jeruzsálem látomása). No. 117. Jerusalem, n.p., 1936.
- Guedalla, Haim. *Mitigation and extenuating circumstances in the recent Turkish default: to which are added various statistical facts relating to Turkey and her debt*. London: Witherby & Co., 1876.
- Guedalla, Haim. *Memorandums relating to the Ottoman loans since the default in 1875 of payment of any annual interest: to which are added a scheme for their equitable settlement and suggestions for land companies in Turkey*. London: Darling & Son, 1880.
- Há-Kohén Weingarten, Smuel. *Há-Ráv Jozsef Natonek. Jerusálájim: Moszáđ há-Ráv Kuk*, 1943.
- Há-Kohén Weingarten, Smuel, ed. *Be-sevá jisuv há-árec* (In praise of settling the land) (A letelepedés dicsőítése). *Jerusálájim: Moszáđ há-Ráv Kuk*, 1987.
- Ha-Levi, Sosáná. „Házono há-mesih sel R. Ákivá Jozsef Schlesinger” (The messianic vision of Akivá Yosef Schlesinger) (Ákivá Jozsef Schlesinger messianisztikus látomása). *Máhanájim* 124 (1970): 110–14.
- 142 M. K. Silber M. K. Silber. „Há-Ráv Ákivá Jozsef Schlesinger ve-házon medináť há-Jehudim selo lifné hofá'áto sel Herzl” (R. Akivá Yosef Schlesinger and his vision of a Jewish state before Herzl) (Ákivá Jozsef Schlesinger rabbi látomása Izrael államról Herzl előtt). *Skirá Hodsit* 28, no. 6 (1981): 45–9.
- M. K. Silber. „Hivászdut Kollél Ungarn (Neturé Kártá) u-Báté Ungarn” (A Kollé Ungarn [Neturei Karta] és a Batei Ungarn megalapítása). In *Prákim be-toldot Jerusálájim bá-zmán he-hádás: Széfer zikáron le-Já'ákov Herzog* (Fejezetek Jeruzsálem történelméből a modern időökben: Ya'ákov Herzog emlékkötet), edited by Eli Shaltiel. *Jerusálájim: Jád Jichák Ben-Cvi*, 1981.

- Heller, Cvi Hirsh – Jiszráél Weinberger. Bét Hillél. Tynrau: Katzburg, 1941.
- Hildesheimer, Meír. „Contributions toward a portrait of Esriel Hildesheimer” „Adalékok Esriel Hildesheimer portréjához” (héberül). Szináj 54, no. 1 (1964): 67–94.
- Hirschler Ignác. Emlékbeszéd néhai Kern Jakab felett. Pest: Ráth Mór, 1866.
- Hodgkin, Thomas. Narrative of a Journey to Morocco, in 1863 and 1864. London: T.C. Newby, 1866.
- Ibn Paquda, Bachya. Duties of the Heart. Trans. Moses Hyamson. 2 vols. Jerusalem: Feldheim, 1962.
- Ilan, Cvi. „Mihtávím le-Montefiore: Ánu rocim lehákím kfárim” (Levelek Montefioréhoz: Falvakat szándékozunk alapítani). In idem, Etmolim (Tegnapok). Tel Aviv: Modan, 1987.
- Judaica Jerusalem: Exhibition and Auction in Jerusalem (Purim 5753). Jerusalem: Judaica Jerusalem, 1993.
- Kaniel, Jehosúa. Be-má’ávár: Há-jehudim be-Erec-Jiszráél be-me’á há-19 (Fordításban: Erec Izrael és az ott élő zsidóság a tizenkilencedik században). Jerusálájim: Jád Jichák Ben-Cvi, 2000.
- Karpat, Kemal H. „Ottoman Immigration Policies and Settlement in Palestine” In his Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays. Leiden, Boston, Cologne: Brill, 2002.
- Katz, Jacob. „Tzevi Hirsh Kalischer” In Guardians of Our Heritage, edited by Leo Jung. New York: Bloch, 1958.
- Katz, Jákov. Le’umijut jehudit (Zsidó nacionalizmus). Jerusálájim: Há-Szifrijá há-Cijonit, 1979.
- Katz, Jacob. A House Divided: Orthodoxy and Schism in Nineteenth-Century Central European Jewry. Trans. Ziporah Brody. Hanover, NH: University Press of New England, 1998.
- Kaufmann, David. George Eliot and Judaism: An Attempt to Appreciate „Daniel Deronda”. Edinburgh: Blackwood, 1877.
- Kayslering, Mayer. Dr. W. A. Meisel: Ein Lebens- und Zeitbild. Leipzig: Th. Grieben, 1891.
- Kitvé há-Ráv Jehudá Alkalai (Jehuda Alkalai összegyűjtött írásai), edited by Jichák Rafael. 2 vols. Jerusálájim: Moszád há-Ráv Kuk, 1974.
- Kohler, Max J. - Simon Wolf. „Jewish Disabilities in the Balkan States” Publications of the American Jewish Historical Society 24, no. 1 (1916): 1–169.
- Kressel, Gecel. Ém há-mosávot Petáh Tikvá, 1878–1953 (A települések szülőanyja, Petá Tikvá 1878–1953). Petáh Tikvá: Irijat Petáh Tikvá, 1953.
- Ktávím le-toldot Hibát Cijon ve-jisuv Erec Jiszráél (Dokumentumok Hibbat-Cion történelméről és Erec Izrael települése). Vol. 1, 1870–1882, edited by Alter Druyanow and Shulamit Laskov. Tel Aviv: Tel Aviv University, 1982.
- Liberles, Robert. Religious Conflict in Social Context: The Resurgence of Orthodox Judaism in Frankfurt am Main, 1838–1877. Westport, CT, and London: Greenwood Press, 1985.
- Lichtenstein, Hájim Jákov. Toldot ve-zihronot (Történetek és emlékek). Satu-Mare: Meir Leib Hirsch, 1931.
- Lichtenstein, Hillél. Mászkil el dál. 4 vols. Ungvár: Jäger, 1867-Lemberg, 1871.
- Lipman, Sonia I. „The Making of a Victorian Gentleman” In The Century of Moses Montefiore, edited by Sonia I. Lipman and V.D. Lipman. Oxford: Oxford University Press, 1985.
- Lipman, Vivian David. „Sir Moses Montefiore: A Reassessment” In The Age of Moses Montefiore, edited by Israel Bartal. Jerusalem: Misgav Yerushalayim, 1987.
- Loewe, Louis, ed. Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore. Facsimile of the 1890 edition. London: Jewish Historical Society of England, 1983.
- Lów, Leopold. Gesammelte Schriften. 5 vols. Szegedin: A. Baba, 1889–1900.
- Malachi, A. R. Prákim be-toldot há-jisuv há-jásán (Fejezetek a régi jisuv történetéből). Tel Aviv: Há kibbuc Hámeuhád, 1971.
- Margalit, B. Ráglé mevászér (A hírnök lábnyma). Bré Brák: Perah, 1999.
- Matalon, S. „The Beautiful Field of Judaic Shares” The Shekel 24, no. 1 (January–February 1991): 23–25.
- Mezei Mór. „Az izraelita-magyar egylet története és célja”. In Első magyar-izraelita naptár és évkönyv 5622-dik évré). Pest: Wodianer, 1861. The Journal of Israeli History 143.
- Mintz, Benjámin. „Há-Ráv Ákivá Jozséf Schlesinger” In Széfer me’á sáná (Centenárium kötet), szerk: Jichák Trivaks – Eliézer Steinman. Tel Aviv: J. Trivaks, 1938. [Montefiore, Judith]. Notes from a Private Journal of a Visit to Egypt and Palestine. London: J. Rickerby, 1844.
- Montefiore, Jehudit: Szipur mászá le-száráti Jehudit Montefiore (Judith: A travel journal of Lady Montefiore). Trans. Eliezer Krotingen. London: N. Valentine, é. n. [feltehetően 1877].
- Myers, Jody. Seeking Zion: Modernity and Messianic Activism in the Writings of Tzevi Hirsch Kalischer. Oxford and Portland, OR: Littman Library of Jewish Civilization, 2003.
- Naor, Menáhem. „Me-et kátávénu bi-Jerusálájim uve-Petáh Tikvá: Jehosúa Stampfer kotév le-Jewish Chronicle” (Jeruzsálemi és Petá Tikvá-i tudósítónktól: Yehoshua Stampfer megjegyzései a Zsidó Krónikához). Cathedra 9 (1978–79): 70–94.
- Patai, Raphael. The Jews of Hungary: History, Culture, Psychology. Detroit: Wayne State, 1996.
- Puskás, Julianna. „Jewish Leaseholders in the Course of Agricultural Development in Hungary, 1850–1930” In Jews in the Hungarian Economy, 1760–1945, edited by Michael K. Silber. Jerusalem: Magnes, 1992.
- Raab, Jehudá. Há-telem há-rison: Zihronot (Az első barázda: emlékiratok), szerk: G. Kressel, utószó: Ehud Ben Ezer. Jerusalem: Há-Szifrijá há-Cijonit, 1988.
- Ravitzky, Aviezer. Messianism, Zionism, and Jewish Religious Radicalism. Trans. Michael Swirsky and Jonathan Chipman. Chicago: University of Chicago Press, 1996.
- Rosin, Mordeháj. „Igot Háim Gedáliá le-R. Já’ákov Saul Eljásár” (Haim Guedalla levelei R. Ya’ákov Shaul Elyasharnak). In Vátikin, szerk: H. Z. Hirschberg - J. Kaniel. Ramat-Gan: Bar-Ilan, 1975.
- Salmon, Joseph. „Tradition and Modernity in Early Religious-Zionist Thought” Tradition 18, no. 1 (Summer 1979): 79–98.
- Schischa, Ávráhám há-Lévi. „He’árot bibliográfiot le-szifré he-Hátám Szofér ule-tsvotáv” (Bibliográfiai jegyzetek Hatam Sofer könyveihez, és az ő válaszai). Há-Má’áján 9, no. 2 (tisré-tevet 5729 [1969]): 77–92.
- Schlesinger, Ákivá Jozséf. El há-ádárim: Aufruf an alle treue jüdische Kinder [héber betűkkel]. El Háádárim. Pressburg: Heinrich Sieber’s Erben, 1863.

- Schlesinger, Ákivá Jozsef. Hevrá Máhziré Átára le-Josná – Chewra. Pressburg: M. Schönberg – Druck von Heinrich Sieber's Erben, 1863.
- Schlesinger, Ákivá Jozsef. Cáváát Mose . . . ve-nilve elov széefér Ná'ár ivri. Stettin: é. n. [Vienna: A. della Torre, 1863].
- Schlesinger, Ákivá Jozsef. Kol nehé mi-Cijon (Segélykiáltás Cionból). Jerusalem 1872.
- Schlesinger, Ákivá Jozsef. Bét Jozsef hádás (Jozsef új háza). Jerusalem, 1875.
- Schlesinger, Ákivá Jozsef. Brit Olám Áháron Jerusalem: A. Y. Schlesinger, 1898.
- Schlesinger, Ákivá Jozsef. Simru mispát (Megőrizni az igazságot). Jerusalem, 1899/1900.
- Schlesinger, Ákivá Jozsef. Simru mispát tinjáná (Megőrizni az igazságot II). Jerusalem: Lipschitz, 1914.
- Schlesinger, Ákivá Jozsef. Széfer Hevrá Máhziré Átára le-Josná im Kollél Ivrim (A Korona korábbi dicsősége visszaállítása és a héberkek Kolleje Társaságának könyve). 1873; Jerusalem: Weissfisch, 1955.
- Schlesinger, Ákivá Jozsef. Lév há-ivri (A héber szíve). 2 kötet. Jerusálájm: Máhon Lév há-ivri, 1990.
- Schlesinger, Hillél Mordeháj Eliézer. „Pe'ulát cádik” (Az igaz férfi cselekedetei). In Ákivá Jozsef Schlesinger, Snát sábaton: Tsuvot be-injáné svi'it (Szombatév: Válasz a hetedik évre), szerk: Moshe Nahum Shapira. Jerusalem: Máhon Lév há-ivri, 1986.
- Shaharai, A. J. Rabbi Ákivá Josef Schlesinger (héberül). Jerusálájm: Moszád há-Ráv Kuk, 1942.
- Shimoni, Gideon. The Zionist Ideology. Hanover and London: University Press of New England [for] Brandeis University Press, 1995.
- Silber, Michael K. „The Emergence of Ultra-Orthodoxy: The Invention of a Tradition” In The Uses of Tradition: Jewish Continuity since Emancipation, edited by Jack Wertheimer. New York-Jerusalem: JTS, distributed by Harvard University Press, 1992.
- Silber, Michael K. „A Jewish Minority in a Backward Economy: An Introduction” In Jews in the Hungarian Economy, 1760–1945, edited by Michael K. Silber. Jerusalem: Magnes, 1992.
- Silber, Michael K. „Ákivá Jozsef Schlesinger – Mevászer há-cijonut?” (Ákivá Jozsef Schlesinger – A cionizmus hirdetője?). Cathedra, no. 73 (1994): 84–105.
- Silber, Michael K. „The Limits of Rapprochement: The Anatomy of an Anti-Hasidic Controversy in Hungary” Studia Judaica 3 (1994): 124–47.
- Silber, Michael K. „Jesivot én mácuí be-medinátenú mikámá tá'ámim nehonim”: Bén hászidim u-mitnágdim be-Hungárijá” („Hazánkban nincsenek jesivák – aminek számos jó oka van: hászidok és mitnágdim között Magyarországon). In Be-má'ágálé hászim: Kovec má'ámárim mukdás le-zihro sel Professor Mordeháj Wilenszky (Hászidok között: tanulmányok Mordeháj Wilenszky professzor emlékének, szerk: Emánuel Etkes et al. Jerusálájm: Moszád Bialik, 1999.
- Silber, Michael K. „Pá'ámé Lév há-ivri be-Erec Hágár: R. Ákivá Jozsef Schlesinger bén ultra-ortodoksziáj u-le'umijut jehudit be-resitán” (Héber szív dobog Magyarországon: A Hebrew heart beats in Hungary: Ákivá Jozsef Schlesinger – Az ultra-orthodoxia és a korai zsidó nacionalizmus között). In Isim ve-sitot (Személyiségek és ideológiák), a Me'á snot cijonut dátit (A vallásos cionizmus évszázada), szerk: Ávi Saguy – Dov Schwartz. 3 kötet, első kötetében Ramat-Gan: Bar-Ilan University Press, 2003.
- Silber, Michael K. „Holländer, Leo” In The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. New Haven: Yale University Press, 2008.
- Silber, Michael K. „Natonek, Joseph” In The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. New Haven: Yale University Press, 2008.
- Silber, Michael K. „Orthodoxy” In The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. New Haven: Yale University Press, 2008.
- Simon, Leon. Forerunners of Zionism. London: Zionist Federation of Great Britain and Ireland, 1944.
- Sokolow, Nahum. History of Zionism, 1600–1918. London: Longmans, 1919.
- Sternherz Jakab. „A székesfehérvári zsidók története visszszaklötözésöktől a jelenig (1840–1892)” In Magyar Zsidó Szemle 10 (1893): 548–58, 622–27; 11 (1894): 102–106, 177–90, 539–48, 623–37.
- Szabad György. Forradalom és kiegyezés választóján (1860–1861) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967.
- Szabad, György. Hungarian Political Trends between the Revolution and the Compromise (1849–1867). Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae 128. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977.
- Szabolcsi Miksa. „A pesti izraelita nagyhitközség”. In Magyar zsidók a milleniumon Herman Zichy – Gy. M. Deste. Budapest: D. Miljkovic, 1896.
- Szalai György. „A hazai zsidóság magyarosodása 1849-ig”. Világosság 15, no. 4. (1974): 216–23.
- Translations of a Letter Addressed by Sir Moses Montefiore to the Jewish Congregations in the Holy Land on the Promotion of Agriculture and Other Industrial Pursuits in that Country and of the Replies Received Thereto. London: London Committee of Deputies of the British Jews, 1874.
- Werses, Shmuel. „The Jewish Reception of Daniel Deronda” In „Daniel Deronda”: A Centenary Symposium, edited by Alice Shalvi. Jerusalem: Jerusalem Academic Press, 1976.
- Wolf, Lucien. Sir Moses Montefiore: A Centennial Biography. With Selections from Letters. London: J. Murray, 1885.
- Yaari, J., – M. Harizman, szerk. Széfer há-Jovel li-mlot hámisim sáná le-jiszud Petáh Tikvá, 1878–1928 (Jubileumi kötet Petá Tikvá megalakulásának ötvenedik évfordulója alkalmából). Tel Aviv: Eitan & Shoshani, 1928.
- Yardeni-Ágmon, Gáliáh. „John Gawler ve-tohnto mi-snát 1874 le-jisuv Erec Jiszráél” (John Gawler tervezete Palesztina betelepítésére 1874-ben). Há-Cijonut, no. 1 (1970): 84–120.

APPENDIX. SCHLESINGER'S LETTER TO MONTEFIORE IN AUGUST OR SEPTEMBER 1874*

JERUSALEM

Sunday, Elul, 5634 {August or September 1874}

To SIR MOSES MONTEFIORE, Bart., etc., etc., etc.

RESPECTED SIR,

You have sent to enquire as to what could be established to improve the condition of your brethren, the inhabitants of Zion; and as I find that liberty is given to the expression of opinion, I address these few lines to you, in order to convey to you my own ideas upon the salvation of the people and the promotion of their future welfare, and I enclose you a pamphlet ("Collel Haebirim," or collection about the Hebrews), which contains the objects, laws, and regulations of a Society which has been formed here, „Society for the Promotion of the Return of the Crown to its former Position." Pray look through it, **[do not listen to malicious whispers for unfortunately the people in Zion have been endentured to those who rule by force of arms]** and study the welfare of the town and its inhabitants **[not their leaders. Because at present I will restore thy judges as at the first etc. {Isaiah 1:26} has not been fulfilled. It would be far-fetched were they to agree to purchase properties, fields and vineyards, and were they to agree it would only be in pretense without ever attempting to attain the objective. I am not, heavens forefend, an informer! Inquire after me and my family, his honor my father-in-law, the great Gaon, the world famous holy Rabbi, R. Hillel Lichtenstein, may he live to a ripe old age, who stands in the breach on behalf of his people in Austria. I, too, grew up in my native city Pressburg, the home of the Hatam Sofer, and served as a judge]** and I have published works, and great has been their circulation [in the tens of thousands.

Although I have been a warrior since my youth against innovators] and being determined not to yield to the opinions of others (against my convictions), I stand by my own ideas **[not to allow fate of evildoers dominate the fate of the righteous, and also to preserve the remnant of God's people in Shalem {shem, lashon u-mal-bush – Jewish name, language and dress}]**, it is my opinion that the duties of man are to combine the study of the Law with industrial pursuits **[We are not less than other peoples and languages, especially since it is our portion to glorify Israel with our language, to fulfill the word of the God, Israel, in whom I will be glorified {Isaiah 49:3}.**

Therefore, know that the schools I described in Sefer Hevrah are an absolute necessity, because after all it is well known and thus no slander can be intended that our brethren Jews from Russia and Poland grew up amongst savages, and mixed with Gentiles. We must lead them to the wellspring of Torah and derekh erez of Israel, so that they appear in their likeness as the dear sons of Zion, and all the peoples of the world will see that they are called by the name of God.]

On the contemplated scheme of the purchase of land, and its cultivation, I think that no charity could supersede this; for all assistance that both yourself and other benevolent gentlemen are rendering to the poor of this

land tends only to provide them with a temporary meal, leaving nothing in the recipients' hands, and Zion remains in her desolate state. It would not be so if you were to engage the families of Israel in agriculture, for provision would certainly remain for them for everlasting generations. Observe the success that has attended these Non-Israelites who have been encouraged by a society in Germany to colonise this place; they have established themselves between Jaffa and Haifa, and are daily prospering; why should not we have the same chances afforded to us that we may earn our bread by the labour of our hands, and thus remove the needy from amongst us. **[But all this will be opposed by the establishment here, for how can they comprehend the concept of colonization? They reject it out of hand for fear that their portion in the charity of Rabbi Meir Baal ha-Nes will be diminished.]**

I must again entreat you to direct your serious attention to the objects of our society **[Sefer Hevrahha-Ma'aleh]**, and if they need improvement please suggest the same, and we promise to effect them, and if it is agreeable to you we should esteem it if you would become patron of the society. Any reply or observation that you may make upon this subject please direct to me individually, as there is nothing better than privacy in matters of importance; all I seek from your hands is on behalf of your people. Whatsoever

* The text combines the original expunged English translation as it appears in Translations, 35–38, along with the missing sections translated from the Hebrew manuscript. My translations appear in bold in square brackets. Editorial additions appear within curly brackets. 146 M.K. Silber it pleaseth you to order especially in the purchase of land, be good enough to do so under the superintendence of H.B.M. Consul, with an understanding that each poor person who may have a piece of ground allotted to him shall hold it for the benefit of himself and children, but that he may not dispose of it in any shape or way. Do not listen to the vain words expressed concerning the Jews of Jerusalem, which attribute to them idleness and ignorance rendering them unfit for any labour, for our eyes witness many hundreds who willingly submit to the most menial work whether in the field or in town, and only for the sake of earning by industry their livelihood. May it therefore please Providence to look down upon their affliction by encouraging you to establish the contemplated improvements. I would suggest, in order to secure success to the efforts of our poor brethren while working in the field, that Felakheen and Arabs should be engaged to assist them in the work of agriculture, a method which is practised in Hungary by the Jews and the Non-Israelitish peasants; if this plan be adopted rest assured that great success will follow.

I have now, in concluding my letter, to make known a matter supposed to be kept secret which occurred some four years ago: N.N. **[the Rishon le-Zion {the Sephardi Chief Rabbi}]** received a letter from a British nobleman asking therein whether the Jews would like their native land restored to them **[and reinstate their sovereignty as of yore {ulehashiv ha-mamlakhah lahem ke-verishonah}]**, to which he made no reply; and he was applied to again with the same result. Having heard of this circumstance from N.N. **[the rabbi]** himself, I asked him

the name of his correspondent, as likewise the reason why he treated his letters with silence, but he afforded me no satisfaction on either point [he answered, obviously because he was frightened]; it may please you, therefore, to investigate as to who was the enquirer in this matter, as although N.N. [the rabbi] has taken no notice of the communication, I maintain that it ought to have been entertained, [to ascertain the source at the root, from where it emanated and whether it has any political significance. I myself have contemplated the publication of a brochure in German entitled Ein Stimme aus Jerusalem that would explain why it is proper that Israel should return to its land. Just as they restored to Greece, even so they have a greater obligation to us. At the very least, we should be like Romania under Turkish rule.] Arrangements could easily be made for payment of a fixed annual sum of money to the Ottoman government for the possession of such a right, in the same way as has been done amongst other nations; [for God forbid we have sworn not to rebel against the nations. Even more, the Turkish government might consider giving this land to the Jews, in order that they pave a way in the desert.] [I have spoken of far-flung things, nevertheless, your honor can understand just what fruit may yet blossom; a word to the wise is sufficient and in time we will know, with God's help. And if it is God's will that I find favor in your eyes, then that in itself is high praise indeed. Your honor will do whatever is in his power and I will do so here. Every step should be coordinated with your Consul.]

[Once again, I warn your honor, that he should not trust at all the overwhelming majority of the leaders

here, for they do not share our thoughts. They seek only to perpetuate poverty, while we, on the contrary, to put an end to poverty. Moreover, they are naive in the ways of the world. But wise men keep their peace; after all, I am not an informer, God forbid. Your honor should know that in any case, from 5635 {that is, in a month} this Society will go public under the name the Alliance of the Hebrews {Allianz Hebräer} and success will be inevitable. But how much better would it be if your honor would take the initiative and immediately be the first to rally to the flag of the camp of Judea in his country, to become the president of this Alliance. And from his country send forth its roots to other countries, and spread its auspices over the entire world, according to his lights...]

[I will send you honor the introduction to my book Beit Yosef Hadash from which you can also glean information where we stand here. The book itself has yet to be completed, hence I cannot send it just now, but in any case it does not matter since most of it deals with Talmudic deliberations and is not relevant to the matter at hand, save what I sent and noted on the margins.] [With this, I put an end to my words. Pardon me your honor that I did not write in a language befitting the occasion. I did not want to pass it on even to your secretary, for silence and reserve are the hallmarks of wisdom. The Sages have already stated, find favor just as you are, unadorned. I placed my trust in the Lord, may He protect my comings and goings.] [The words of a trustworthy, but not flattering devotee, who cherishes and honors him.]

(Kiemelések M. K. Silber)

VERDI TEREZINBEN

Defiant Requiem – Lázadó Requiem

MÁV Szimfonikus Zenekar

VEZÉNYEL: Murry Sidlin

VENDÉG: a Washingtoni Katolikus Egyetem Kórusa, Honvéd Férfikar,
Angelica Leánykar. KARIGAZGATÓ: Drucker Péter, Gráf Zsuzsanna

2010. május 9. Vasúttörténeti Park 19 óra

FELLÉPŐ MŰVÉSZEK:

Béres Ilona, Garas Dezső, Sümegi Eszter,
Melátsh Andrea, Fekete Attila, Bretz Gábor

A belépés ingyenes. A részvételhez regisztráció szükséges.

A koncertet az esemény fő médiatámogatója, a Duna Televízió élőben közvetíti!

Regisztráció: www.jewinform.hu/terezin

A koncert szervezője: a MAZSIHISZ és

a budapesti Zsidó Hitközség idegenforgalmi és kulturális Központja.

A szervezők a műsorváltozás jogát fenntartják!

Információ: Jewinform Központi Iroda, 1075 Budapest, Síp u. 12.

Telefon: 413-5531, Fax: 462-0478, e-mail: info@jewinform.hu